

113 282

KINCSESTAR

A MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG
KIS KÖNYVTÁRA

21. sz.

AZ ÚJGÖRÖGÖK

IRTA

HORVÁTH ENDRE

BUDAPEST
MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG



Magyar. U. 155/21.

K I N C S E S T Á R



AZ ÚJGÖRÖGÖK

ÍRTA

HORVÁTH ENDRE



BUDAPEST 1943

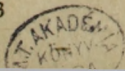
KIADJA A MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG

AZ ÚJGÖRÖGÖK

I. A GÖRÖGSÉG SORSA BIZÁNC UTÁN.

„Egy marék nép, egy dicső multú nép hosszú szolgáltságba vert, félig elalélt maradványa, akkor, mikor egész Európa győzelmes urai egyesülve kábultságban, politikai és szellemi mozdulatlanságban tartották népeiket, egyszerre megrázkódott: tudatára ébredt multjának és jelenének jobban, mint bármikor annakelőtte; elszánta magát a legirtózatossabb küzdelemre, hogy életre verje magát; megrendítette elnyomóját, a nagy oszmán birodalmat, fölrázta a művelt világot és szabaddá lett.” (Dercsényi M.: A görög szabadságharc, Bp. 1930).

A XIX. század egyik legnevezetesebb, mások számára is példaadó nemzeti megmozdulása volt a görög szabadságharc, mely 1821 tavaszán robbant ki és évekig tartó küzdelem után végül is — 1830-ban — Hellász „poraiból való megélemedésére” vezetett. A görögök, kiknek élni akarásáról az elnyomatás századaiban 1453 óta több mint 30 felkelés tanúskodott, szabadságharcukkal a népek szemében ország-világ előtt bizonyosságot tettek arról, hogy a marathoni ősök méltó ivadékai. „A hellének szent csontjaiból kikelő szabadság” — ahogy a Dionysziosz Szolomosz-tól származó görög nemzeti himnusz allegóriája rajzolja — megmozgatta egész Európát. A küzdő nemzet anyagi és erkölcsi támogatására görögbarát társaságok alakultak s az így mind szélesebb hullámokban terjedő filhellén lelkesedés



egyfelől megtermékenyítette a nyugati népek egykorú irodalmát, másfelől főforrása lett annak a gyűjtő, fordító és feldolgozó munkásságnak, mely az elmúlt száz esztendőben a modern görögség történetét, kultúráját, különösen az újjörög nyelv és szellem kincseit feltárta és ismertté tette. A görögség újra a művelt világ érdeklődésének központjába került. A magyarok is kivették részüket, egészen napjainkig, a görög, német, francia, holland és más nemzetek neohellénista kutatóinak vállvetett munkájából. A magyarság érdeklődése nem csupán az európai kultúra bölcsőjénél álló görögök utódainak, hanem elsősorban annak a görög népnek szól, melyet politikai, gazdasági és kulturális téren egyaránt, a honfoglalástól kezdve napjainkig, évszázados kötelekek fűznek a magyarsághoz. A klasszikus műveltségben és a filhellén lelkesedésben gyökerező érdeklődésen felül tehát különleges magyar szempontok teszik megokolttá, hogy a fentérintett kutatómunka nyomán a művelt magyar olvasó közelebbről megismerkedjék az újabbkori görögséggel és a magyar-görög kapcsolatokkal.

*

1453. május 21-ike, — egy keddi nap, — gyászbetűkkel van beírva a görög történelembe. Hogy ez a nap eltörölhetetlen nyomot hagyott az egész nemzet lelkében, annak bizonyosága a görög közhiedelem, mely szerint a kedd ma is — csaknem 400 esztendő után, — szerencsétlenséget hoz minden vállalkozásra. Ezen a napon került ugyanis török kézre Konstantinápoly s a görögség, amely a pogány antik világ eltűnése után a bizánci birodalomban még több mint ezer évig világtörténelmi jelentőségű politikai és kulturális tényező volt, ezen a napon süllyedt évszázados szolgaságba. Az 1453. esztendő tehát határkövet jelent a görög közép- és újkor mesgyéjén: innen szokták számítani a tulajdonképeni újjörög történet kezdetét.

A hódoltság (1453—1821) idején az igazhitűek táborán kívül álló „nyáj”: a riaja, így a görögség is — nagyjából földművelő zsellér nép — a mindig fenyegető harácsolás, katonaszedés és egyéb önkényeskedések veszedelmei közt, állandó rettegésben és bizonytalanságban tengette életét, de a szabadság eszméje nem halt ki belőle. Az eszmét éltették és táplálták: a keleti egyház, a tudósok, a „kleftiszek” és, különösen később, a kereskedők gazdag, áldozatra kész társadalmi rétege.

A szultántól nyert privilégiumok révén az egyház és a klérus kezében tartotta az egész görögség művelődését. Ennek központjában a konstantinápolyi „Nagy Nemzeti Iskola” állott, melyet közvetlenül a bukás után az új korszak első görög patriarchája alapított. Az egyházfejedelem példáját többen követték. Iskolájukról híres helyek voltak: Drinápoly, Janina, Jassy, Bukarest, Athén, Chios, Szmyrna, Moszchópolisz, Szaloniki és, különösen a későbbi századokban, a magyarországi görög telepek. Á nyilvánosan engedélyezett iskolákon kívül működtek az ú. n. „titkos iskolák”, melyekben leginkább az éj leple alatt oktatták a tudásra vágyó tömegeket.

Az iskolák mellett igen fontos szerep jutott a nyomdának. Kyrillosz Lúkárisz alapította az első görög nyomdát Konstantinápolyban a XVII. században. Később a jeruzsálemi patriárcha Jassyban és Bukarestben létesített nyomdákat. A XVIII. században híres nyomdája van Moszchópolisznak, Szmyrnának és az Athos-hegyi kolostorköztársaságnak. Az említetteken kívül jelentős kultúrgócponatoknak számítanak még a velencei és a bécsi görög nyomdák. Érthető, hogy az Egyháztól alapított iskolák és nyomdák által terjesztett kultúra magán viseli a keleti orthodoxia bélyegét.

Észrevehető a kor görög műveltségén a humanista szellem nyoma is. Ugyanis a XV. század első felében:

a flórenci zsinat alkalmával, de még inkább az 1453. évi csapás után Itáliába került görög tudósok a humanista mozgalom vezéralakjaivá lettek s nemzetközi híruk révén, nagyrészt görögnyelvű kiadványaikkal, több századra szóló mélyreható befolyást gyakoroltak honfitársaikra.

Ez az egyházas és egyben antikszellemű műveltség lelkes támogatókra talált a fanarióta hoszpodárokban (1711—1821): a török szultánok teljes bizalmát élvező görög származású fejedelmekben, az oláh vajdaságok gazdag uraiban.

Az egyházas — humanista — fanarióta újjörög műveltség képviselői az ógörög nyelv, a keleti orthodox vallás és a görög nemzeti gondolat háromságából álló egységes eszményt szolgálták.

A nemzeti érzésnek és a görög függetlenség eszméjének nem kevésbé lelkes ápolói voltak a műveletlen néprétegekből kikerült kleftiszek: az elnyomó erőszakoskodásai elől a hegyek közé menekülő szegénylegények, akik egy-egy „kapitány” köré csoportosulva a vadon „limeri”-áin: kleftisz-szállásain éltek szabad életüket és állandóan gondot okoztak a török hatóságoknak. Számptalan népdal magasztalja hőstetteiket, melyekkel a török ellen vívott küzdelmekben kitűntek. A nagy felszabadító háborúból is kivették részüket. Történelmi fontosságú szereplésükkel, lovagias magatartásukkal elérték, hogy nevük, mely eredetileg „tolvaj”-t, „rabló”-t jelentett, — gyökeres jelentésváltozás után — a „nemzeti hős” névvel egyértékű lett a görögség tudatában.

A felszabadulás anyagi alapjainak előkészítői a görög kereskedők voltak. Az elnyomatás századaiban kereskedelmi házaikkal, karavánjaikkal, szállítóvállalataikkal, tekintélyes kereskedelmi flottájuk segítségével szárazon és vízen mindent behálóztak. Olaszország, Franciaország, Anglia, Oroszország, az oláh vajdaságok, Magyarország és Ausztria területén valamennyi

jelentősebb városban megtaláljuk a görög kereskedőt, aki szülőföldjétől távol is megőrizte vallását, nemzeti-ségét s honfitársaival és az óhazával való szoros kapcsolatát.

A felszabadulást célzó előkészületeket meggyorsította a francia forradalom eszmevilágának terjedése. Ezekből az eszmékből táplálkoztak a nagy események előfutárai, elsősorban a nemzet nagy vértanú költője: Rigász Fereosz Velesztinlisz, aki francia segítség reményében az egész Balkán fellázításán fáradozott. Megrajzolta és terjesztette Görögország térképét. (A ritka nyomdatermékből 2 példány van Magyarországon!) Az új államot a francia forradalmi alkotmány mintájára kívánta berendezni és Bécsből mint központból igyekezett a felszabadító háború eszméjének megnyerni a diaszpóra görögségét kiadványok segítségével. Lázadásra buzdító proklamációját (Bécs, 1797), mely magában foglalta a Marseillaise-t utánzó „Thúriosz” címen ismert indulóját is, eszmetársai terjesztették a göröglakta helyeken. „Meddig éljünk még — kiáltja oda a görögségnek, — hős leventék, szűk völgyekben, hegyek hátán, erdőségben mint vad oroszlánok?! Barlang mélye, erdők lombja meddig lesz szállásunk, a keserű szolgáltságtól meddig bujdosásunk?! Jobb egy óra szabad élet, mint negyven évi szolgáltság!” (Dercsényi ford.)

Az osztrák hatóságok Rigászt 7 társával elfogták, kiszolgáltatták a törököknek s Belgrád török parancsnoka: Hadzsi Musztafa basa 1798. június 24-én a Nebojsza toronyban lefejeztette őket, holttestüket pedig a Szávába dobatta. Magyarországi vonatkozásai miatt különösen érdekelheti a magyar olvasót az osztrák rendőrség vallatási jegyzőkönyvének alábbi szakasza, mely Rigász legfiatalabb vértanútársának vallomását tartalmazza: „Turundziász Theochárisz, György fia, 22 éves, a macedóniai Sziátisztában született, nőtlen görög kereskedő. Bevallja, hogy ismerte Rigász szándékát és

hogy tőle 3 térképet és 50 képet kapott, melyeket Zimonyban lakó testvérének küldött el. Szakelláriosztól átvette lemásolás céljából a lázító éneket, ezt énekelte Karakászisz és Panajótisz orvostanhallgatókkal és valamennyien együtt kifejezték azt a kívánságukat, hogy a török iga alól való felszabadulással visszaadják Görögországnak a függetlenséget. Márciusban (1797-ben!) Zimonyban is énekelte ezt a dalt, testvére és más kereskedők társaságában. Pesten is terjesztette a lázító nyomtatványt, a Leter kávéházban pedig beszédet tartott a proklamációról és észrevette, hogy a görögök nagy része már tudott róla." Hozzátehetjük, hogy Martinovicsék ifjú görög kortársát, 1797. januárjában, Pesten fogták el, mert a magyar főváros azokban az időkben nevezetes szellemi és gazdasági gócpontja volt a diaszpóra görögségének.

Rigász után másik nagy vezetőegyénsége támadt a görögöknek a szmyrnai származású Adamandiosz Koraiszban, aki mint nemzetközi viszonylatban is kiváló hellénista filológus, Kazinczyra emlékeztető buzgalommal: tudományos munkássággal és levelezéssel szolgálta a nagy nemzeti ügyet. Ő is francia segítségbe helyezte reményét. Csaknem egész életét Franciaországban töltötte. Onnan érintkezett honfitársaival.

Ilyen előzmények után alapította meg 1814-ben Odessában Nikolaosz Szkufász, Emmanuil Xánthosz és még néhány lelkes patrióta — egyszerű görög kereskedők — a „Baráti Társaságot” („Filiki Eteria”) azzal a határozott céllal, hogy Görögországot felszabadítsák. Ennek a titkos társaságnak, melynek szimboluma a hamvaiból feléledő fönix-madár volt, sikerült a szét-szórtnan élő nemzet minden rétegéből olyan tagokat szerezní, akik vagyonukat és életüket ajánlották fel a kitűzött cél szolgálatára. Közvetlenül a „Filiki Eteria”-ből született meg a görög szabadságharc.

1821. március 7-én Alexandrosz Ypszilándisz herceg vezérlete alatt egy felkelő csapat bevonult Jassyba. Ezzel kezdődött a szabadságharc (1821—1827). Innen a sereg április 9-én Bukarestbe érkezett. A cár azonban, akinek támogatására feltétlenül számítottak, cserben hagyta őket. Beleegyezésével a török csapatok benyomultak a vajdaságba s Dragacsánnál olyan csapást mértek a „szent sereg”-re, hogy a megsebesült vezér maga is kénytelen volt Erdélybe menekülni azért, hogy majd innen kerülő úton Görögországba menjen. Útközben az osztrák hatóságok emberei elfogták s társaival együtt először Aradra kísérik. Itt — Aradon — adja ki a görög felkelővezér utolsó napiparancsát, melyben Karaviász nevű tisztjét kapitányi rangjától megfosztja s őt csapattával együtt a szent ügy áruelőjének nevezi. Aradról Munkács várába kerülnek. Ide internálja őket az osztrák kormány a politikai menekültekre vonatkozó — Ausztria és Törökország közt érvényben levő — szerződés következtében. Ypszilándisz kíséretében találjuk Jeorjiosz Lászanisz volt pesti görög kereskedőt is, akinek Munkács várában írt alábbi versét őrzik az athéni parlamenti könyvtár kézíratai közt: „Oh csupafej szörnyeteg!” — így aposztrofálja a rab görög az osztrák kétfejű sást — „Oh szörnyeteg szív nélkül, emberséges, nemes érzelem nélkül! Embertelen, lelketlen, álnok politika! Mit nyertél vele, hogy engem idezártál? Azt gondolod, hogy ezzel megmentetted a barbárok életét? Csalódlod! Igaz, hogy ezt a kart a láncok akadályozzák, hogy vérüket ontsa, de van a törvényes rendnek számtalan más tisztelője, hogy a földet megtisztítsák aljas lényüktől s vezérré tegyék az isteni Törvényt . . .”

Mialatt így a vajdasági megmozdulás vérbe és . . . Munkács várának börtönébe fulladt, a távoli Peloponnesoson nagyobb sikerekkel lángolt fel a harc. Dél-görögország hamarosan felszabadult s az egybehívott nemzetgyűlés — miután, 1822. újév napján kikiáltotta

az ország függetlenségét — kiadta az új állam első alkotmánylevelét s az új ország első fővárosának Korinthoszt tette meg. Az 1822. év folytatását a chioszi megszárlás, görög tengeri győzelem, Szuli várának eleste és a politikai belviszályok teszik nevezetessé a görög szabadságharc történetében. A politikai viszálykodás — a görögök évezredes rákfenéje — a következő években sem szűnik meg. Közben az ellenség szervezkedik s szövetségest is talál: Egyiptomban. Így jut kezére 1824-ben Kréta, Kasos és Psara szigete, 1825-ben pedig Peloponnesos. 1826-ban hősi ellenállás után elesik Meszolongi vára is. A harc a következő évben folytatódik, míg végre 1827. okt. 27-én a görögök segítségére siető egyesült francia-angol-orosz flotta Navarino mellett döntő csapást mér a török-egyiptomi hajóhadra. A görög probléma végleges megoldása csak jóval később, az 1828—29-i orosz-török háború befejezése után, 1830. febr. 3-án, következik be, amikor a szövetséges nagyhatalmak londoni egyezménye elismeri az új görög állam függetlenségét.

A görögség hősi küzdelme, mely Bocárisz, Karaiszkákisz és Kolokotrónisz tábornokok, valamint Kanárisz, Miaúlisz tengernagyok és társaik nevét a világtörténelem halhatatlanjai közé emelte, egész Európa lelkiismeretét megmozgatta. Mindjárt a harc elején megalakult Bernben az első filhellén társaság, majd ennek nyomában különféle városokban a hasonló egyesületek egész sora keletkezett. Byron példája, aki maga is beállott a harcba (Meszolongiban halt meg 1824-ben!), mély hatással volt az egész művelt világra. Érthető, hogy Magyarországon is osztatlan rokonszenvre talált a görögök nemzeti megmozdulása. Csakhogy az érzelmek megnyilvánításának gátat szabott Metternich cenzúrája. Berzsenyi „Új Görögország” című filhellén verse is csak 1842-ben láthatott napvilágot. Értékes egykorú bizonyosságot tartalmaz a Meszolongiban — Byron támo-

gatásával — megjelent „Görög Krónikák” c. újság 1824. március 12. száma, mely többek közt a következőket írja: „A Magyarországból érkező legújabb értesülések szerint leírhatatlan a magyarok lelkesedése a görögök irányában s társalgásuknak csaknem kizárólagos témája nemzetünk felszabadítása . . . Derék magyarok! Ti jól tudjátok, mi a szabadság s meg tudjátok becsülni azt a nemzetet, mely évszázados rabság után őseinek újra-éledt lelkületével és páratlan bátorsággal küzd azért a nagy jóért . . .” A szabadságharc történetírói említik, hogy magyar önkéntesek is résztvettek a küzdelemben. Kiemelik Dessewffy százados nevét, aki 1822. július 22-én, Peta mellett, életét áldozta a görögök ügyéért.

Az egykorú magyar újságok részletes tudósításokat közölnek a küzdelem minden fázisáról s itt-ott elejtett szóval, közbeszúrt mondattal fejezik ki a magyar nép érzelmeit. „Tsak az a' veszedelmes meghasonlás 's rész-rehajlás ne uralkodna köztök,” — írja a Magyar Kurir 1825. nov. 8-án — „a' mellyet még sokkal veszedelmesebbé tesznek az idegen nemzetektől oda ment sok féle gondolkozású Görög pártfogók.” Mészolongi eleste után pedig ugyanannak az újságnak 1826. június 27. számában a következő megjegyzést találjuk: „A szegény Görögök nagyon közel állani látszanak a' legnagyobb Crisishez.” Az 1826. dec. 5-i szám kiadója azon sajnálkozik, hogy a görögöknek az Akropolisz felszabadítását célzó egyik próbálkozása sikertelen maradt.

A kortársak későbbi feljegyzései is megvilágítják a korhangulatot. Idézzük Pulszky Ferenc „Életem és korom” (Bp. 1880) című munkájának idevonatkozó részletét (16. 1.): „Ez időben kezdtem olvasni a hírlapokat, azaz az Augsburgi Allgemeine Zeitung-ot . . . a külföld jól volt képviselve ezen lapban, iránya szabadelvű maradt, az angol parlament s a francia kamrák vitái hű kivonatban jelentek meg benne s a spanyol és olasz mozgalmakról általa lettünk értesítve, szintűgy a

görög felkelésről. Engemet ez érdekelt leginkább, mert Langétól (tanárától) tanultam szeretni Miltiadest, The-mistoclest és Epaminondast s hittem, hogy a mostani görögök azoknak linealis utódai; s ezért feszült figyelemmel olvastam a görög tudósításokat, ezeket kerestem fel mindig s midőn a gyász hír érkezett Missolongi bevételéről s e várórség hős haláláról, úgy le voltam sújtva, mintha nagy szerencsétlenség ért volna engemet. Átyámat s asztali vendégeit jobban sértette, hogy Ypsilanti herceg, midőn az oláh felkelés elnyomatása után sebesülve Magyarországra menekedett, a határörvidéken elfogatott s a munkácsi várba internáltatott . . .”

A filhellénizmust, mely nálunk klasszikus műveltségünkben, évszázados magyar-görög kapcsolatokban és — nem utolsó sorban — a szabadság eszméjének megbecsülésében gyökerezett, a külföldiek, köztük Byron példája is befolyásolta. Széchenyiről tudjuk, hogy görögországi utazása alatt Childe Harold emlékei kísérik. Görögbarát naplófeljegyzései is sok tekintetben meg-egyeznek Byron felfogásával. Mily benyomást tett rá az angol költő politikai előrelátása, mellyel Görögország függetlenségét megjósolta. Széchenyi különben, aki görögországi útján az élő görögséggel és az újgörög nyelvvel is megismerkedett, naplóiban ismételten meg-emlékszik a szabadságharcról, bírálja a nagyhatalmak magatartását, s egyik helyen (II. 734. l.) a történelem híres emberei közt felsorolja a görög szabadság hőseit is. — Fáy András elbeszélésben örökíti meg Szuli hős védőit. Vörösmarty is érdeklődik a szabadságharc ki-magasló alakjai iránt. Jósika Miklósról pedig azt olvas-suk, hogy 1823-ban Meszolongiba készült Byron mellé, hogy az ő oldalán küzdjön a szabadság eszméjéért.

Így a görög szabadságharc, melynek világpolitikai jelentőségű következménye lett a Szentszövetség fel-bomlása, a mellett, hogy egy nagymultú nemzetet ki-emelt az évszázados szolgaságból, világmissziót is telje-

sített azzal, hogy a szabadság és függetlenség eszméjébe vetett hitet az emberekben — nálunk is! — megerősítette.

*

Az új állam első feje Joánisz Kapodisztriász gróf kormányzó lett, (már 1828-ban kezébe vette a hatalmat), aki 1831-ben politikai gyilkosságnak esett áldozatul. Utódja, Ágoston nevű testvéröccse, 1832-ben Ottó bajor herceg javára lemondott. Ottó királyi címet vett fel s mint ilyen 1861-ig uralkodott. Uralkodását, melyhez az új ország és Athén (1834 óta Nauplia után az új és végleges főváros) kulturális fellendülése fűződik, német tanácsadóinak egyoldalú befolyása annyira népszerűtlenné tette, hogy 1861-ben az elégedetlen nép forradalmi úton kényszerítette távozásra első királyát. Helyét a dán királyi családból származó György foglalta el 1863-ban. Az új uralkodó személye iránt táplált rokonszenv és bizalom jeléül Anglia önként lemondott Görögország javára az Ión tengeren elterülő Eftániszosz 7 egységből álló szigetcsoporthoz. Anglia gesztusa ösztönzés volt a görögöknek további lépésekre: a nemzeti egységért folyó újabb küzdelemre, amely György király egész uralkodását kitöltötte. Hátra volt még ugyanis Kréta és a többi szigetek, továbbá Thesszália, Makedonia és Epirusz görögjeinek felszabadítása. E küzdelmek során a török 1867-ben leverte az anyaországból is szított krétai felkelést. A sziget egy újabb forradalom nyomán 1878-ban autonómiát kapott, majd újabb elnyomás és újabb felkelés után (itt tűnt fel először Venizelosz neve) 1897-ben ismét — többé vissza nem vont — autonómiát nyert: alapot az anyaországhoz való — később bekövetkező — csatlakozásához. A thesszáliai határ is ismételt megbeszélések, sőt fegyveres konfliktusok tárgyát képezte a 70-es, a 80-as és a 90-es években. A nemzeti igényeket — legalább is eu-

rópai vonatkozásban — kielégítő rendezést csak a Balkán-háborút (1912—1913) követő szerződések hozták meg a göröglakta területeknek — számos szigetnek is, — Hellászhoz való kapcsolásával. Az első világháború Görögországnak újabb területi gyarapodást eredményezett Thrákiában. Közben, György királynak 1913-ban történt meggyilkolása után, Konstantin lépett a trónra.

Az első világháború két pártra szakította a görögöket. A venizelisták az antanthatalmak melletti beavatkozást sürgették, a király és hívei pedig igyekeztek minden eszközzel visszatartani az országot attól, hogy a nagyhatalmak viszályába belekeveredjék. Venizelosz, aki az antanttal összejátszott, lemondatta a királyt Sándor nevű fia javára. Ennek vérmérgezés okozta váratlan halála után, 1920-ban, a népakarat visszahívta Konstantint, aki azonban 1922-ben a kisázsiai hadjárat kudarca után újra számkivetésbe ment. A venizelisták utódját, II. Györgyöt is eltávolították s kikiáltották a köztársaságot. 1935-ben a népakarat — népszavazás útján — visszaállította a királyságot s II. György visszatérhetett trónjára.

Az egymást követő forradalmak és államcsínyek közt eltelt két utóbbi évtized különféle kormányainak legnagyobb teljesítménye a kisázsiai menekültek s a balkáni kisebbségek kicserélése folytán hazatért görögök elhelyezése volt.

Metaxász parancsuralmi kormánya idején, 1940-ben került bele Görögország a második világháborúba.

*

Arra a kérdésre, hogy a fiatal királyság milyen anyagi erőforrásokra támaszkodhatott, amikor a nagyhatalmak ütközőjébe jutott, feleletet ad egy futólagos bepillantás a mai görögök gazdasági életébe.

A diaszpóra görögségének történelmi jelentőségű gazdasági tevékenysége után (erre a magyar-görög kap-

csolatok keretében még visszatérünk) a poraiból feltámadt ország, a minden anyagi erejét felemésztő politikai küzdelmek és állandó nyugtalanság béklyói közt lassan fejlődő gazdasági életében nem alakított ki említésre méltó, a balkáni átlagtípustól és hagyományaitól elütő különleges vonásokat.

A szegényes szárazföldi úthálózatral rendelkező görögség, az ország földrajzi adottságai következtében, mindmáig megmaradt hajós-kereskedő népnek.

Földművelésre alkalmas területe ma sem elégíti ki szükségait. Pl. 1936-ban 457.068 tonna búza bevitelére szorult. Ugyanekkor a kivitel oldalán többek közt 74.675 tonna mazsola, 39.954 tonna dohány, 8.029 tonna olaj és 38.865 tonna bor szerepelt.

Állattenyésztése főleg juh- és kecsketenyésztésre szorítkozik. A halászat is sokaknak ad kenyeret a partokon és a szigetvilágban.

A jelentékeny nyersanyaggal bíró ország ipara, — szőnyeg- és szövőipara érdemel említést, — nagyobb-részt csak a belső szükségletet szolgálja.

Nyugathoz kapcsolódó pénzügyi és hitellete a többi gazdasági tényezővel párhuzamosan fejlődik feltűnő jellegzetesség nélkül.

Az ország nem tartozik sem békében, sem háborúban az önállató országok sorába.

II. MAI GÖRÖGÖK — RÉGI GÖRÖGÖK.

A 130 ezer négyzetkilométer kiterjedésű ország területén a legutóbbi háború kitörésekor 7 millió négyszázezer ember élt. Közülök görögajkú 6 millió nyolcszázezer volt. A fennmaradó 600 ezer főnyi nemzetiségi lakosság közt — az „Annuaire statistique de la Grèce 1938” adatai szerint — volt 240 ezer török, 130 ezer macedon-szláv és bolgár, továbbá egyéb nemzetiség: zsidó, örmény, albán stb. együttvéve 230 ezer. A törökök, zsidók, valamint a 40 ezer római katolikus és 10 ezer protestáns leszámításával valamennyien görögkeleti vallásúak. A városok közül Athénnek a vele csaknem összeépített kikötővárossal: Pireusszal együtt kb. 700 ezer, Szalonikinek 250 ezer lakosa volt. A többiek közül Patrász kikötőváros haladta meg az 50 ezret, néhány más város a 30 ezret, a nagy többség ezen alul maradt.

Az ország gyarodását legjobban megvilágítja a statisztikai visszapillantás. 1907-ben a lakosok száma még csak 2 millió hatszázezer, az új Görögország megalakulásakor, 1830-ban pedig mindössze alig kétszázötvenezer volt.

Az 1914—18-as világháború előtt mintegy 2 és fél millió görög élt török uralom alatt, nagyjából Kiszáziában. Közülök sokan elpusztultak a világháborúban s az azt követő török-görög háború alatt, továbbá a

nemzetiségek kicserélése idején a menekülés és egyéb viszontagságok következtében. A többiek, — egymillió kétszázezer ember — az anyaországban telepedtek le. A szláv és török lakosok kicserélése következtében alakult ki Görögországban a fenti kedvező nemzetiségi arány. Több mint egy millióra tehető a szórványgörögség száma. Ezek Észak- és Délamerikában, Oroszországban és főleg Egyiptomban élnek. Így Alexandriában és Kairóban a gazdasági és szellemi élet vezetői közé tartoznak, Egyiptom különböző városaiban napilapjaik, folyóirataik, könyveik jelennek meg, azokban iskolákat tartanak fenn, úgy, hogy a modern görög kultúra szempontjából Egyiptom tisztos helyet foglal el az anyaállam művelődési centrumai mellett. Az olasz birtokban levő Dódekanézosz szigetcsoporton és az angol Cyprus-on is többszázezer görög lakik.

Görögökről lévén szó, önként felvetődik mindenkiben a kérdés, mi köze a mai görögségnek az európai kultúrát megindító s ma is megtermékenyítő antik görögséghez. Sokszor halljuk, hogy a görögség elszlávosodott. Ez a hiedelem Fallmerayer német történésznek 1830-ban kiadott, Peloponnézoszról szóló, munkájában gyökerezik.

Állítását a tudomány régóta megcáfolta, a köztudatból azonban a beleplántált tévhitet máig sem lehetett kiirtani.

Fajkeveredés csakugyan történt! Ebből a szempontból jelentős a VI. század végén meginduló szláv bevándorlás eleinte Makedoniába és Thrákiába, majd Thesszáliába, Középgörögországba és a szigetekre is, végül a 746-ban dühöngő pestistől elpusztított Peloponnézoszra is. Az orthodox egyház érdeme ebben az időben a betelepedők megkeresztelése és hellénizálása. Említésre méltó az albán település is — a XIV. században — Thesszália, Attika, Boiótia, Peloponnézosz és a szigetek lakatlan területein. Ezek és egyéb keveredések

azonban nem változtatták meg a görögség faji jellegét.

A helynevek és a szláv jövevény szavak vizsgálata, a koponyamérések, a történeti tanúbizonyságok kritikai mérlegelése és egyéb kutatások kétségtelenné tették, hogy a görögökre vonatkozó elszlávosodási elmélet téves általánosítás és túlzás volt.

A 8—9 millió lelket számláló görög nemzetet a keleti orthodox vallás, a nemzeti öntudat, a közös hagyományok és szokások szorosán összetartják. Sok szál nyúlik a multba, mely ezt a térbeli egységet többezeréves időbeli egységgé tágítja ki annak bizonyágául, hogy a mai görögök, mint a régiek egyenes leszámozottjai, azokkal együtt egy nagy multú nemzet egységét alkotják.

A példák egész sora igazolja, hogy a régieknek egyes helyekhez fűződő vallásos vagy babonás hite az újjörögök közt valamilyen formában a mai napig él. Ugyanez megállapítható történeti vonatkozású helyekről is. Helyhez nem kötött hagyományok is fennmaradtak. Ma is élnek az antik mythológiából ismert nereiszek az újjörög nerájda-tündérlányokban vagy az alvilág révéseze Charon az újjörög Chárosz alakjában. Az ógörög Moira, a fátum, a mai görögség gondolatvilágában — „mira” újjörög formában — annyi évezred multán is megőrizte rettegett hatalmát. A halálról szóló megnyilatkozásaik, mint a siratóversek, is emlékeztetnek a régiekre.

A hagyományok mellett a népjellem is a multa emlékeztet. Feltűnő és sokszor visszatetsző szellemi mozgékonyasága, élénk vitatkozó természete, vendégszeretete, egyszerűsége, mértékletessége, a családi kötelékek megbecsülése (pl. a tisztán megőrzött családi tűzhelynek az Odysseia-ból ismert motivuma visszatér az újjörög népmesékben is) mindezek a jellemvonások, részben más népekkel is közös, de nyilván őseitől öröklött sajátosságai közé tartoznak.

Az ősiség dokumentumai közt a hagyományokra és

népjellemre vonatkozó számtalan példát jóval felülmúlja bizonyító erejével a mai görög nyelv.

Az újgörög népnyelv szókészletét, mint minden más élőnyelv, azon népek nyelvéből szaporította, melyekkel politikai vagy kulturális összeköttetésbe lépett. Így nagyobb mennyiségben latin, szláv, albán és oláh kölcsönszók kerültek az újgörög élő nyelvbe, a nélkül azonban, hogy annak jellegét megváltoztatták volna. Szerkezete egyszerűbb, mint az ógörögé, azonban mégis sokkal konzervatívabb, mint például a román nyelvek. Ez utóbbiak — gondoljunk csak az olasz, francia nyelvekre! — olyan változásokon mentek át, melyek azokat a latin nyelvtől elkülönülő s egymástól is távoleső külön nyelvekké tették; ezzel szemben a görög népnyelv az évezredek viharai után is görög maradt. Megőrzéséhez szükséges volt századok, sőt ezredek óta a nemzedékek kontinuitása, embermilliók élő tömege, melyek atyárolfiúra, szájról-szájra hozták az élő görög szót a Homérosz előtti időktől napjainkig.

III. AZ ÚJGÖRÖG SZELLEMI ÉLET.

Az újabbkori görögség szellemi életének megnyilvánulásai, elsősorban a néplélek alkotásai és az újgörög irodalom termékei nem szorulnak rá a fent igazolt ősiség vagy az évszázados baráti kapcsolatok ajánló levélére. Ezek önmagukban is olyan értékeket képviselnek, melyek méltán számot tarthatnak minden művelt ember érdeklődésére.

A rövid szemléltető, bölcs közmondások, — hogy a népi termékeken kezdjük az áttekintést — valamint a századokra (néha az ókorig!) visszanyúló helyi hagyományok nagy tömege mellett a *népdalok* és a *népmesék* azok az értékes és sok esetben nemzeti jelentőségű kincsek, melyek a XIX. és XX. sz. — jobbára filhellén érzelmű — neogrecistáinak munkássága és ismertetése révén az egész művelt világ csodálatát megnyerték az újgörög nép alkotó zsenijének.

A minden népköltésre jellemző érzelmek és motívumok specifikus görög elemekkel párosulnak az újgörög népdalokban. A képek plaszticitása, az élénk megindulás és drámai befejezés, bizonyos nemes mérséklet a fantázia megfékezésében *antik* örökség ezekben a dalokban. Az érzelem lágysága az évszázadokon keresztül sokat szenvedő nép történetében leli magyarázatát. A haza, a szerelem és a halál eszméje körül csoportosulnak. A bizánci idők történeti emlékei részben beleolvad-

tak a szerelmi költészetbe, — így olvadt bele a cyprusi dalokba *Arodafnúsza története*, — részben mondává alakultak át, mint a végvári vitézek közt kiemelkedő *Dijenisz Akritász* alakja. Annál élénkebben él a nép tudatában, — a népdalokban, — Konstantinápoly emléke s az a remény, hogy eljön majd az idő, amikor az Aja Szófia újra görög lesz. A történeti dalok legtekintélyesebb része a kleftiszek ajkán keletkezett. Ezek az újjörög betyárdalok nem valami objektív hősi elbeszélések, nem annyira tettekről, mint inkább érzelmekről beszélnek. Kifejezésre jut bennük a dicsőség vágya, a szerelem, az élethez való ragaszkodás, a természet szépségeinek csodálata, a világtól való búcsúzás fájdalma, a családi otthon nosztalgiája: s mindez a betyárdalok lelki-világában idegennek tetsző nőies lágyság, érzékeny finomság melléköngéinek kíséretében. Megfigyelhető a kleftiszdalok és a kurucénekek motívumainak hasonlósága.

Szerelmi dalaik szentimentálisak. Többet beszélnek a vágyról és a fájdalomról, mint az örömről. A görög nép jelleméből és társadalmi viszonyaiból magyarázható, hogy a dal tárgya rendszerint az emésztő, meg nem valósult szerelem. *Hero és Leander* és a *Szép pásztorleány* tragikus történetének motívumai újra meg újra előkerülnek. Ez a szerelmi népdalköltészet végelemzésben az alexandriai erotikus költészet pesszimiztikus irányú továbbfejlesztése. A természet is résztvesz az ember érzelmeiben. Ez a jelenség már *Nonnosnál* és *Moschosnál* is megjelölhető, részben keleti hatásra utaló régi hagyomány.

Az újjörög népköltészetben igen nagy szerepe van a halál gondolatának. A természet szeretetétől áthatott élni akaró ember tehetetlensége Chárosszal szemben: ez a haláldalok állandóan visszatérő motívuma. Pogánysággal kevert kereszténység, szentimentális életöröm és naív halálfélelem sugárik belőlük. Gyakori motívum a

„*Charopálema*”: a legény és *Chárosz* viadala, ahol minden esetben a ravasz fogást alkalmazó Halál győz. A *Chárosz*-dalok főszereplője: a haldokló nehezen válik meg a természettől s annak szépségeit a sírban is élvezni akarja. *Chárosz* majd vadász, majd úr, majd kertész, máskor pedig építőmester alakjában jelenik meg mint az ógörög *Charon* és *Hades* közös megszemélyesítője. *Siratóverseik* változatosabbak és élénkebb fantáziáról tanúskodnak, mint a többi balkáni népek hasonló dalai. A görög népballadák közt megtaláljuk *Bor* vitéz, *Bankó* leányáról szóló széphistória, *Kádár Kata* rokonait. Folkloristáink megállapították, hogy a „*Kőmives Kelemené*”-ben előforduló „befalazott nő” mondája görög földön keletkezett s hogy a magyar népballada a balkáni változatokkal együtt az „*Arta hídja*” címet viselő görög balladára vezethető vissza.

Az újgörög népdalok hatására jellemző, hogy fordítók közt Goethe nevét is megtaláljuk.

Népmeséik keleti (Ezeregy éjszaka!), szláv és ógörög rétegekből állanak. A néphit az éjféli csendes, elhagyott görög vizeket és mezőket táncoló nimfákkal: „*nerájdák*”-kal népesíti be ezekben a mesékben. A mesék sárkány- és tündérvilágába a népdalokból ismert *Chárosz*, továbbá egyéb antik mythológiai vagy mondai alakok és emlékek szövednek bele. Ilyen antik emlékek: a szülői házból kivert s később csillagokká változott testvérek, a babérbokorból kinőtt királyleány, a megvakított félszemű óriás és hasonló mesemotívumok. A középkori görög népmonda hőséneke, *Dijenisz Akritász*-nak vonásaival s a benne magasztalt és megtestesített hősi ideállal is több mesében találkozunk. A meséknek többször visszatérő motívuma a hitvesi hűség és az erkölcsi tisztaság, valamint a nyers erővel szemben diadalmaskodó okosság és leleményesség. A görögség ezen a téren is évszázadok óta a mai napig változatlanul ugyanaz maradt.

A görög népszellem említett alkotásai, különösen a népdalok nagy hatást gyakoroltak az irodalomra tartalmukkal, formájukkal, elsősorban nyelvükkel. Az újjörög népdalok valószínűleg Epirusból indultak ki s szájról-szájra bejárták az egész görögséget. Vándorlás közben lesúrlódtak róluk a túlságosan helyi színezetű dialektikus elemek s kialakult rajtuk a népies köznyelvnek az a formája, melyből a XIX. században Szolomosz és költőtársai megalkothatták a népnyelven alapuló újjörög irodalmi nyelvet.

*

Az újjörög irodalom bölcsőjétől kezdve súlyos formai problémával küzd a „diglosszia”: a kétnyelvűség miatt. Történetének jelentékeny részét az archaizáló és az élő nyelv harca tölti be. A Nagy Sándor halála után, az attikai dialektus alapján kialakult köznyelv — a koiné — megszüntette a régi tájnyelveket. Az újjörög nyelv, mely a koinének egyenes folytatása, s amely a koiné alakjában például a Septuaginta és az Újszövetség könyveiben is megszólal, az atticisták magatartása miatt hosszú időn át csak itt-ott — legtöbbször az írók akarata ellenére — mint vulgarizmus bukkant elő a pedáns nyelvű írásművek áradatában. Az első nagyobbterjedelmű élőnyelvű irodalmi termék, a népeposznak induló *Dijenisz Akritász* verscsoport, a X. század körüli időkből való. A XII. századi „*Szpaneász*” címen ismert tanítóköltemény, az ezzel egykorú ú. n. *Prodromoszi* versek, a francia befolyás nyomán keletkezett népies regények, a XVI. századból való „rhodosi szerelmi dalok” és néhány egyéb népi termék alkotják az átmenetet a bizánci s a szokás szerint Konstantinápoly elstétől számított újjörög irodalom között.

Az elnyomatás és előkészület korában — az 1453 és az 1800-as évek közt eltelt időre gondolunk! — a tudós írókat a nemzeti közösség szolgálata ösztönözte

tevékenységükben. Ez tette őket halhatatlanokká a késő nemzedékek emlékezetében.

Vannak azonban már az elnyomatás korában is olyan irodalmi művek, — ha kisebb számban is, — melyek a nemzeti eszme halhatatlanná tevő bélyegén túl az irodalmiságok esztétikai szemszögéből vizsgálva beletartoznak a maradandó alkotások sorába. Ezek közül valók a XVI. és XVII. században *Kréta* szigetén virágzó, olasz befolyásról tanuskodó epikus és drámai költészet termékei. Az utóbbiak közül kiemelkedik az „Ábrahám áldozata” címen ismert misztérium. A krétai drámaidadalom e népszerű terméke, további életében — látni fogjuk később — Magyarországra is eljutott: az 1800-as években, idegen nyelvű fordítás alakjában, ismételten napvilágot látott nyomdáinkban.

A krétai korszak legjelentékenyebb irodalmi alkotása, egyben az 1821-iki szabadságharcot megelőző idők legfontosabb irodalmi és nyelvemléke az „*Erotókritosz*” című 11 ezer versus politicusból álló verses regény a különben ismeretlen *Vicendzosz Kornárosztól*. Népszerűségére és eleven erejére jellemző, hogy Görögország egyes helyein a legutóbbi időkben is előadták dramatizált formában. A krétai nép nagy részét ma is kívülről tudja. Az „*Erotókritosz*” helyet foglal, az ugyancsak híres és közkedvelt „*Erofil*” krétai drámával együtt, abban a később szóba kerülő katalógusban is, mely felsorolja a magyarországi görög telepések közt az 1800-as évek körül pesti kereskedésekben forgalomba hozott újgörög könyveket. Magyar részről különös figyelemre tarthatnak számot ebből a korszakból — a hódoltság idejéből — a várnai csatáról szóló históriás énekek egyrészt történeti forrásértékük miatt, másrészt azért a közvetlenül megnyilatkozó rokonszenvért, mellyel ezek a versezetek Hunyadi Jánosról megemlékeznek. Az egyik változat nem egyéb mint „*Jángosz*” magasztalása. Így nevezi a versezet Hunyadi Jánost,

aki a görög hagyományban „Görög János”-sá: „Jángosz Romeosz”-szá alakult át. A török által teremtett sorsközösség folytán a XVII. században is számos magyar vonatkozást találunk az újjörög irodalomban, elsősorban a Mihály vajda tetteit megörökítő históriás énekekben, melyek a történész számára is értékes adatokat tartalmaznak. Ezek, a magyar vonatkozásokat tartalmazó, különben esztétikailag értéktelen versezetek szerzői is az élő nyelvet alkalmazzák. A fenti kivételtől eltekintve a kor írói általában, nemzeti okokból is, régies nyelvet használnak.

A nyelv körül éles vita támadt az 1800-as években. Az írók három táborra szakadtak. Dúkász és társai az ógörög nyelv, Vilárász és Chrisztópulosz költők az élő népnyelv, végül a már említett nagy tekintélyű tudós Koraisz és vele a nagy többség a „katharevusza” = „tisztá nyelv” mellett foglalt állást.

Az archaizálók erős támaszt nyertek a szabadságharc után Görögországba menekülő fanarióta tudósokban. Tevékenységük, amilyen elismerést érdemelt a diaszporában az elnyomatás századai alatt, éppoly károsnak mondható a felszabadult új hazában. Itt ugyanis, az athéni egyetem segítségével, gátolták a népies-nemzeti irodalom szabad kifejlődését és pályadíjakkal támogatták a holtnyelvű múmia-irodalmat. Ennek a tevékenységnek a gyümölcse lett a század közepén virágzó akadémikus-tudós-politikai költészet, élén Rangávisz — franciás nevén Rangabé — tipikus tanárköltő alakjával.

Az újjörög irodalmat, melyet már-már a végromlásba vitt a fanarióta szellem elhatalmasodása, az az egészséges megújulás terelte helyes irányba, mely a XIX. század huszas éveiben, az ión szigeteken jelentkezett s évtizedekig tartó erősödés után, gondviselés-szerűen éppen a végső veszedelem idején került át az anyaország földjére. Ennek az olasz vizek felől induló jótékony szellemi áramlatnak vezéralakja a zakynthoszi

születésű Dionysziosz Szolomosz (1798—1857) volt. Ő a korában elhatalmasodó archaizáló-racionalista irányzattal szembeállította antik, olasz és német szellemtől táplált idealizmusát s tartalmában és formában hosszú időre irányt szabott hazája irodalmának.

Hangsúlyoznunk kell, hogy Szolomosz ízig-vérig olasz műveltségű. Tanulmányait Velencében, Cremonában és a páviai egyetemen végezte. Személyes kapcsolatba került a korabeli olasz írókkal, köztük: Manzoni-val, Montival, Tortival. Az olasz élete végéig használt második anyanyelve maradt: ezen írta napló-jegyzeteit, sőt tekintélyes számú olasz verse maradt ránk. Hogy mégis nem szegődött ő is, mint honfitársa és barátja, a zakynthoszi görög Ugo Foscolo, az olasz kultúra munkásai közé, annak köszönhető, hogy korán világos lett lelkében a görög hivatástudat, mely saját nemzete szolgálatába állította. Életműve — lírai és epiko-lirikus költemények sorozata — páratlan teljesítményt jelent az újgörög szellem fejlődésében, az „irodalmiságok” világában. Halhatatlan érdeme ugyanis, hogy a dialektikus elemektől megtisztított népnyelvet alkalmassá tette új célok megvalósítására; hajlékonyá tette a legfinomabb érzelmek, gondolatok, filozófiai tartalom kifejezésére s ezzel irányt szabott a jövő nemzedéknek. A magasabb rendű eszmék és az élő népnyelv szintézisében jelölhetjük meg Szolomosz irodalomtörténeti jelentőségét.

Kortársai közül kitűnik a tőle függetlenül működő Andreász Kálvosz (1792—1867) és Arisztotelisz Valaoritisz (1824—1879), az újgörög irodalom legnagyobb romantikus költője. Az utóbbiról szóló magyar nyelvű tanulmányból (Darkó Jenő: Valaoritisz újgörög költő. Bp. 1910) kötelességünk megjegyezni az alábbi részletet: „Valaoritisz, a költő, a hazafi, az eszményi tisztaságú jellem bizonyára méltó minden ember tiszteletére. De mi, magyarok, tartozunk neki a hála egy sugarával

is. Midőn hírét vette 1848-ban szabadságharcunknak, (éppen 24 esztendő volt!) elhatározta, hogy segítségünkre siet s családja erős ellenzése közben útnak indult, hogy az emberi szabadságért meghozza a maga áldozatát. De későn érkezett — az orosz invázió után — s bécsi rokonaitól azt a felvilágosítást nyerte, hogy a magyar nemzet ügye veszve van. Így is csak nagy erőfeszítéssel sikerült őt rokonainak a merész vállalatától visszatartani!"

(Valaoritisz nemes magyar-barát megmozdulásával kapcsolatban érdemes felemlíteni, hogy az 1848-as aradi „gyalog nemzetőrök” névsorában a görög származású Kiriák János és Kalikiu János is helyet foglalnak, továbbá, hogy — az egyik görög tudós tanúsága szerint — Charisziosz Klidisz görög kereskedő is részt vett a szabadságharcban. Ezek az adatok, melyeket a későbbi kutatások bizonyára újabbakkal fognak kiegészíteni, mutatják, hogy 48-ban görög nemzetiségű katonák is harcoltak honvédeink oldalán a magyar ügyért.)

A korviszonyokban leli magyarozatát, hogy Szolomosz sem az említett két nagy költővel, sem — általában — szűkebb hazáján kívül élő író társaival nem állt kapcsolatban. Közvetlen környezetében azonban egész írógárda keletkezett, melynek kiválóbb tagjai: Polyász, Typáldosz és Tercetisz voltak. Később szegődtek ehhez az „isko!ához” Markorász, Mavilisz és Mardzókisz. Szolomosz átalakító irodalmi hatása elsősorban ezen a hétszigeti gárdán érvényesült s csak, később, a század vége felé lett általánossá az új hazában is.

Amilyen korszakalkotó jelentősége volt Szolomosznak a költészetben, ugyanolyan mélyreható fontosságú volt a görög prózában Jánisz Pszychárisz (1854—1929) megjelenése. 1888-ban kiadott „To taxidi mu” („Utazásom”) című könyve határkövet jelent az újjörög irodalom fejlődésében. Ez az első nagyobb terjedelmű, élő nyelven megírt görög prózai mű. Pszychárisz fellé-

pése hatalmas vitát indított meg, melynek hullámai még ma sem csillapodtak le egészen. Nyelve csupán a túlzásoktól megtisztítva találhatott követőkre az írók szélesebb rétegeiben. A 90-es évek óta virágzásnak indult újgörög népnyelvi prózairodalom elsősorban Pszychárisz hatásának eredménye.

Jánisz Pszychárisz, — Ernest Renan veje és a fiatalon elhunyt kiváló francia költő: Ernest Psichari atyja, — aki mint a párizsi „École des hautes études à la Sorbonne” bizánci és újgörög tanszékének tanára elsősorban tudományosan tevékenykedett, szépirodalmi munkásságával tartalmi szempontból is korszakalkotó változást hozott be az újgörög irodalomba. Az ő hatására indult meg az a gazdag nemzeti elbeszélő irodalom, mely (a „katharevusza” híveinek évtizedes romboló és idegenutánzó munkája után) tárgyát a mai görög nép életéből, szokásaiból és hagyományaiból meríti s melyet most már — az élő nyelv használata révén — az alak és tartalom harmoniája jellemez.

A népnyelvi prózaírók beláthatatlan sorából kiemelkedik: Vlachojánisz, a falusi élet erőteljes megelevenítője, Pálisz, az evangélium fordítója, aki a XX. század elején munkájával a félrevezetett tömegben véres utcai zavargásokat váltott ki, Eftaliótisz, a görög szigetvilág ihletett rajzolója. Karkavicász, a két Chadzópulosz testvér és Nirvánász mellett a nagy lélekelemző Papadiamándisz és Vutyrasz elbeszélései érdemelnek nagyobb figyelmet. A regényirodalom képviselői közül említésre méltó Theotókisz és a legnagyobb népszerűségnek örvendő sokoldalú Xenópulosz. A legújabbak közül kitűnnek: a chioszi Myrivilisz, kinek „Élet a sírban” cím alatt közzétett háborús emlékiratai megragadó realizmusukkal egész Görögországban feltűnést keltettek s legutóbb Flammarion-nál „De Profundis” címen francia fordításban is napvilágot láttak. A szintén chioszi Venezisz ugyanolyan erővel rajzolja meg az 1922-ben vi-

vott török-görög háború fogolytáborának elképzelhetetlen borzalmait. A konstantinápolyi származású menekült Tatjana Sztávru asszony, a legtehetségesebb görög nő-író, megragadó leírásokban mutatja be a törökországi görögök életét az első világháború idején.

A prózairodalom terén az első évtizedek novella-áradata után az utóbbi időben lassan-lassan megjelennek hosszabb lélekzetű alkotások is.

A fanarióta szellemben művelt múmia drámai-irodalom hanyatlásával, a század vége felé ebben az irodalmi ágban is elnyeri a népnyelv megillető helyét. Az élőnyelvű drámai-irodalom megindítója J. Kambyszisz (1872–1909) volt. Műveiben megtaláljuk G. Hauptmann forradalmi szellemét éppúgy, mint Ibsen szimbolizmusát. Élénken rajzolja bennük a századvégi athéni társadalmi életet, a szociális igazságtalanságokat s gúnyolja a divatos archaeomániát. Honfitársai szerint legjobb és leggörögőbb alkotása „Az anya gyűrűje”; azonban ez sem mentes Hauptmann hatásától.

Utána Xenópulosz, Poriótisz, Pandelisz Chorn és — a valamennyi közt talán legjobban kedvelt — Szpyrosz Melász neve említhető. Utóbbinak alkotása: „Fehér és fekete”. Műveit az érdekes helyzetek, a párbeszéd élénksége, a lélektani megfigyelés és a színpad ismerete egyaránt jellemzik. Az utóbbi években színrekerült „Nevelik a papát” című gúnyos társadalomrajza páratlan sikert aratott.

De a görögség igazi eleme a lira. Az utolsó száz esztendőben, a népköltészet és Szolomosz nyomán, a görög zseni példátlanul gazdag lirai költészetet teremtett. A Szolomosz utáni idők lírikusainak beláthatatlan sorából csak a legjelesebbeket említjük. Ilyen kiemelkedő egyéniség Jeorjiosz Droszinisz (1859—). „Pók-hálók”, „Sztalaktitok”, „Idyllek”, „Ragyogó homály”, „Lecsukott szemek” c. verses kötetei tették ismertté. Ezekkel lett, — Palamással együtt — a modern görög

lira úttörője. Első versei a néphagyomány alapján álló balladák. Később mindjobban felszabadulva a régi hatások alól saját tapasztalataira és egyéni érzelmeire támaszkodik. „Legyek bár nád, vagy bokor”, — mondja valahol — „amit el fogok érne, egyedül akarom elérni! Nem leszek tükör, mely ragyogva vetíti vissza a napot vagy a csillagokat. Fényemet saját lángomból akarom venni, még akkor is, ha e láng csak egy kis mécses lángja”. Új verseiben nem a tömeg tolmácsa többé: az egyedül álló egyéniség szólal meg bennük. A régi versek szelíd tónusát bizonyos emelkedettség váltja fel, a szenvedélyt ünnepélyes komolyság takarja. Keresi a boldogságot s amit talál, kézzelfogható módon élénk tudja állítani: „A boldogság — írja — nem hasonlít szoborhoz, melyet a Művészet mindenható keze egyetlen márványból egyszerre egészé és széppé formál: a boldogság bizánci templomkép, melyet a mécsvilágtól átszűrte homályban a Türelem kezei állítottak össze ezer és ezer apró kövecskét rakva egymás mellé.” Természetesen a forma is együtt fejlődik nála a tartalommal. Az első harmonikus versek helyét szabadabb sorok foglalják el. A rím fontossága megszűnik, szabadabb lesz a sormetszet s előtérbelép a gondolati ritmus. Droszinisz nagytehetségű kortársa volt a janinai Kóosztász Krysztális (1868—1894). Verseivel („Mezei dalok”, „Falusi és pásztordalok” c. kötetei) a kleftiszdalokra emlékeztet, de alkotásai magukon hordják írójuk egyéniségének bélyegét: bennük az újabbkori görögséget jellemző melankólia határozott, férfias jellemmel párosul. Harmonikus versei eleven realizmus kifejezői filozófia és szimbolizmus nélkül. Az akarnaniai Rigász Golfisz „Áprilisi dalok”, „Himnuszok”, „A rím forgásával” stb. c. kötetekben szenvedélyes lélekről s egyben Palamász hatásáról tanúskodik. Angyelosz Szikeliános, a delfibeli játékok nagyhírű felelevenítőjének versein D'Annunzio és Paul Claudel hatása észlelhető. Költészetéből külön-

ben az antik világ ihlete, a vallásos érzés és a görög föld rajongó szeretete árad felénk. Váteszi megragadottsággal szolgálja a nemzetek egymáshoz közeledésének eszméjét. Delfit a szellemi népszövetség központjává kívánja avatni. — Jánisz Grypárisz (1872—) „Scarabaeusok és terracották”, „Intermezzók”, „Tryphon és Chrysophryde” c. verskötetei és Aischylos-fordításai az újjörög irodalom maradandó termékei közé tartoznak. Mavilisz (1860—1912) mellett a görög szonett legnagyobb mestere. Hérédia-ra emlékeztető verseiben hangsúlyozott szubjektív lírai egyéniség jelentkezik. A neoklasszicista költő művein érezhetők a filologus tanulmányai. A kritika alexandrin és humanista szellemű írónak minősíti. Bizonyos, hogy Grypárisz verseit — tárgyuk és nyelvük miatt egyaránt — csak művelt közönség élvezheti. Az élő népnyelvet használja ugyan, — mint az utolsó félszázad valamennyi számottevő írója, — de azt, stílusa díszítésére, antik és középkori kölcsönzavakkal keveri elismert művészettel.

Altalánosságban megállapíthatjuk, hogy míg a régebbi korok értéket jelentő irodalma (itt elsősorban a krétai és a Szolomosz nevével összeforrt ion iskola csoportjának költészetére gondolunk!) az olasz befolyás bélyegét viseli magán, addig az utolsó félszázad írón inkább a francia szellem hatása nyilvánul meg.

A „Die Geburt der Tragödie aus dem Geiste der Musik” szerzője a művészetben két irányt különböztet meg. Az egyik vezérszelleme Apollo, a másiké Dionysos. Az apollói művész az álom plasztikus víziójának, a dionysosi a pantheisztikus zenei mánornak hatása alatt alkotja művét. Igaz, hogy az értékes műalkotásokat szükségszerűen a plasztikai és zenei elem harmonikus egyesítése jellemzi, mégis, — az egyén temperamentuma szerint — annyira kiütözik az egyik vagy a másik elem, hogy a megkülönböztetés jogosultnak látszik. Fritz Strich, modern német irodalomtörténész az emlí-

tett nietzschei szimbolumok segítségével választja el egymástól a klasszikusokat és a romantikusokat. Ha a Nietzsche-Strich elmélet szerint szemlét tartunk az újgörög irodalom képviselőin az elmúlt száz esztendőben, az apollói művészek sorába kell beosztanunk az ión szigetek írógárdáját, élükön mesterükkel: Szolomossal, a másik oldalon a dionysiakusok thiasosába kell állítanunk Kálvoszt, Valaoritiszt, valamint a modern thyrso-phorosok tekintélyes tömegét: elsősorban Kosztisz Palamász (1859—1943) gigászi alakját.

Palamász a modern világirodalom egyik legnagyobb lírikusa. Művének minden ízéből az antik-, bizánci- és újgörögség egybeforrt génusza szól hozzánk s mégis, mindenütt érezzük azt is, hogy benne van az egész emberiség. Mint antik ősei, ő is egyszerre görög és nemzetek fölötti általános emberi nagyság. Az eszmék eredetisége és mélysége, a forma változatossága, a nyelv gazdagsága, a fantázia ereje és bősége egyaránt jellemző sajátosságai. Irodalmi működésének legszebb jutalmát 1930-ban nyerte el, midőn a görög Akadémia elnöki székébe emelték. Neve, — jóllehet fordításokból nehezen értékelhető, — a Nobel-díj jelöltjei közt is szerepelt.

A régi nagy elődök Pindaros, Aischylos és a lángelkű bizánci himnuszköltő: Romanos jut nem egyszer eszünkbe Palamász műveinek olvasása közben. Azok közé a mesterek közé tartozik, kiknek alkotásait a fenti elmélet szerint a végtelenség — Unendlichkeit — jellemzi szemben a tökéletesség — Vollendung — esztétikai ideáljával, melyet az apollói művészek tábora igyekszik megvalósítani.

Kosztisz Palamász oeuvre-jének analízisa a legjobb bevezető a mai görögség szellemi világába, melynek az utolsó 60 esztendőben vezéregyénisége és ihletője volt.

A költészet számára: öncélú komoly élethivatás. „A költő — írja egyik verskötetének előszavában — nem dolgozik sem a tömegnek, sem a keveseknek: a költé-

szetnek dolgozik. Állandóan a költészet követelményeinek a betöltésére gondol: magához méltatlannak s a művészettől idegennek ítél minden más gondolatot. Nem törődik semilyen közönséggel, sem az úgynevezett nagy tömeggel, sem az élittel, hanem miként az áldozár szent funkcióját végzi, felfelé figyel, nem kér utasításokat a hívőktől s nem vizsgálja ízlésüket."

Csaknem eseménytelen külső életében (az athéni egyetem főtitkári hivatalát töltötte be) főleg intenzív szellemi tevékenysége: a folytonos önművelés, inspirálta teremtő munkájában. Első verskötetében („Szülőföldem dalai” 1886) Szolomoszra emlékeztető gondolati költemények, Valaoritisz hatását tükröző elbeszélő, patriotikus versek mellett a népköltés üde forrásából merítő szerelmi dalok találhatók. Később a nemzeti alapon álló művelt humanista módjára asszimilálja a jól megértett régi kultúrát. Erről tanúskodik második kötete: a „Himnusz Athénához”. Leírja benne — a homéroszi himnuszok analogiájára — a bölcsesség és erény istennőjének születését, a gigászokon aratott győzelmét és megjelenését az Akropoliszon. Gigantomachiája vetekszik Hesiodos és Ovidius leírásával. Felhasználja az antik nyelvkincset is, harmoniában az élet és a kleftiszdalok viruló nyelvével. Már ebben a művében kiütkezik retorikus hajlama, mely ellentétben áll gazdag fantáziájával és plasztikus színező erejével. „Lelkem szemei” c. verskötete a francia „parnassien”-ekkel és Szolomossal mutat rokonságot. Esztétikai előszavában az antik görög szellemet jellemzi. „A költő — írja — valami különös és szinte megmagyarázhatatlan meghatódottságot érez az antik görögség előtt, bizonyára azért, mert azok a típusok, melyeket a régi Görögország vallása, költészete, művészete és élete megalkotott, nincsenek meghatározott időhöz, helyhez és kultúrához kötve, meg nem öregedők és örökkévalók, isteniek és emberiek: tehát teljesekek s így harmonikus egységben magukon

hordják a természetet és a szellemet, az erkölcsi és plasztikus szépet. Az újabb költészet annak köszöni nagy szépségét, hogy gyakran felfrissül a régi görögség csodatevő vizeiben." Megszólaltatja az athéni antik temetőt: a Kerameikos lakóit. Dexileos, Agathon felesége és Hegeso: a vitézség, a hitvesi hűség s a jóságos hajadon erényének és szépségének szimbolumává alakulnak a költő megelevenítésében. Az antik mythoszok világából Niobe, Niké, Aphrodite alakja inspirálják. Könyörög a milói Vénuszhoz, hogy térjen vissza szülőföldjére, rázza fel vad szenvedélyekbe merült népét s a nemzet rossz vizekre került hajóját juttassa a dicsőség révébe. Megénekli az emberi kezet: a munka és a jócselekedetek szimbolumát, a szeretetet, a jóságot, a családi boldogságot s „Karácsony éjszakáján” c. hangulatos költeménye elárulja, hogy a szent éj harangjai az ő lelkét sem hagyják érintetlenül. „Jambusok és anapaestusok” c. kötetének darabjait az individuális tartalom, az antik és modern világ, a természet és szellem, a bölcelet és érzelem kapcsolata és mesteri forma jellemzik.

Elhalt kisfia emlékét megörökítő versei, — „A sír” c. alatt kiadott kötetben — általános emberi okokból a költő legnépszerűbb alkotásai: a görög nép halálszemléletének hű kifejezői.

„A mozdulatlan élet” c. könyvet Palamász művei közt a „könyvek könyvének” nevezik és Victor Hugo „Toute la lyre” verseivel méri össze. Lirai, drámai és epikai hajlamokat egyesítő egyéniség szól ezekből a versekből, melyek a család tiszteletéről, a szerelmi élmények előadásában a görög népdalokból ismert szemérmes tartózkodásról, az emlékekhez való ragaszkodásról s általában — a témák változatossága mellett — elmélkedő, gondolkodó főről, mélyen érző szívről tanúskodnak. Kisebb verseket tartalmazó gyűjteményei közül még az „Oltárok” címűt említjük. E gyűjtemény darab-

jaiban erő, bölcseleti mélység, tudomány és a képzelet féktelen csapongása párosul. Ezekre kiválóan ráillik a fenti „dionysiákus” jelző.

A nemzeti eszmét szolgálja két nagyobb lélekzetű epiko-lirikus költeménye. Az egyiknek, mely „A cigány 12 éneke” címet viseli, szintere Bizánc a XIV. században. Amint az előszó elárulja, a költő maga sem tudja, hogy vajjon Lenau verse vagy a gyermekkorában Meszolongiban látott cigánymajálisok vezették hősének kiválasztásában. Ismeri és felsorolja a nemzeti és világ-irodalom hasonló típusait, de megállapítja, hogy az ő cigánya valamennyitől különbözik. A hős, csakugyan, nem más, mint maga a költő, aki a cigány helyhez nem láncolt, nyugtalan vérű, független lelkű, művész temperamentumú típusának köntösében kifejezésre juttatja nemzeti és univerzális eszméit s a mellett művészi leírásokban örökíti meg a cigányélet alakjait. A sok kísérlet után valódi hivatását megtaláló hősnek története, Bizánc politikai és társadalmi életének jellegzetes eseményei, a pogány és keresztény szellem küzdelméből kibontakozó újjörög világ, valamint szimbolikusan alkalmazott mese-motívumok alkotják a költemény tárgyát. Az egész mű buzdítás a görögséghez, hogy vegye fel és olvassza magába a multból mindazt, ami életrevaló, de amellet új erőkre támaszkodva, csak a jövőbe nézve, küzdjön és haladjon előre.

„A császár furulyája” c. másik nemzeti költeményt a szerző epikus himnusznak nevezi. Összefonódik benne a történelem, a hagyomány, a rege és a költő fantáziája. Elmondja, hogy Bulgárverő Bazil császár régi fogadalma értelmében, csapatának élén Észak- és Közép-Görögországon át Athénbe vonul s hódolatát fejezi ki a már keresztény Akropoliszon tisztelt Szűzanya előtt. A csapat vonulása, a császár imája, a főeseményeket kísérő epizódok előadása nemcsak az utólérhetetlen formaművészt mutatják be, hanem a haza multját ala-

posan ismerő tudóst és a nemzet sorsáért aggódó patriótát is. Palamász tisztelettel hajlik meg itt a görögség Mária-kultusza előtt és elismeri a keresztény vallás nemzeti jelentőségét hazája történetében.

Több mint félévszázados, magasabbrendű esztétikai élményt nyújtó — 30 kötetet meghaladó, nagyobbbrészt lírai költeményekből álló — munkássága tanulságos bepillantást enged mindazokba az eszményekbe és problémákba, melyek az újabbkori görögséget a legutolsó sorsdöntő időig mozgatták és foglalkoztatták. Mert Kosztisz Palamász valóban kora „representative man”-je volt.

*

Görögországot, a legutóbbi háborús eseményekig, bőséges szépirodalmi és tudományos könyvtermelés, (nemzetközi viszonylatban is kimagasló nyelvészeik, régészeik, folkloristáik, bizantinológusaik stb. munkássága) gazdag időszak és napi sajtó, egyszóval a szellemi élet írásos megnyilvánulásának minden ágában igen termékeny élet jellemezte.

*

A művészetek világában az ógörög zene ránkmaradt töredékei, a még ma is élő bizánci egyházi zene s nem utolsó sorban az újgörög népdal fényes tanúbizonyosságot tesznek a sajátos görög zenei tehetségről. S mégis — csak több évtizedes idegen vizeken való evezés után jutottak el a mai görögök ahhoz a belátáshoz, hogy saját népi kincseikből meritett inspirációval nemzeti egyéniségüket kell zenéjükben is kifejezniök. Ennek az elkalandozásnak okát abban is kereshetjük, hogy az első zenei gócpont — Korfu — a szabadország határain kívül esett. S míg az olasz kulturszférában lakó görögök irodalma éppen az olasz irodalom hatására szabadult fel az antik forma béklyói közül s öltött

magára az új időknek megfelelő nemzeti jelleget, az olasz zene hatása sokáig csupán az általános zenei érzék nevelésére s az érdeklődés ébrentartására szorítkozhatott s csak utánczást eredményezhetett.

Korfuba már 1632 óta rendszeresen ellátogattak olasz operatársulatok s részben ezek hatására a szigeten csakhamar bizonyos zenei élet is mutatkozott. Ez az élet azonban csak a XIX. sz. 40-es éveiben bontakozott ki igazán. Ekkor történt ugyanis, hogy az angol fennhatóság alatt álló sziget lakóinak vallásos és nemzeti érzületét mélyen megsértette a Viktória királynő trónraléptekor kiadott kormányrendelet, melynek értelmében a katonai zenekarok csak protestáns vallási felekezetek ünnepein vehettek részt. A rendeletre feleletképpen megalakult a korfui görög „Filharmonikus Társaság” (1840). Ez a sziget legkiválóbb zenészeit egyesítette — s természetesen — nemcsak az angolokat pótló zenekarról gondoskodott, hanem a zenei élet irányítója lett s csakhamar országos jelentőségre emelkedett. A „Filharmonikus Társaság”-ból indult ki minden zenei mozgalom és élet nemcsak az Ion szigeteken, hanem egész Görögországban. A társaság tagjai közül kerültek ki az első görög operaszerzők. A korfui Számárász, ki hosszú párisi és olaszországi tartózkodás után Athénben telepedett le, az első nemzetközi vonatkozásban is kiemelkedő görög zeneszerző. Olasz hatás alatt készült műveiben itt-ott, mint dekoratív elem, néhány görög motívum is felcsillant.

A szabad Görögországban csaknem 50 éves küzdelembe került a zenei élet megindítása. Az első lépést Kapodisztriász kormányzó tette meg azzal, hogy az akkori fővárosba: Naupliába külföldi zenészeket hívott. Az Ottó királyt kísérő bajor katonai zenekar is Görögországban maradt. 1837-ben olasz énekesek előadták a „Sevillai borbély”-t: ez volt az első athéni operaelőadás. Az újgörög zenetörténet első félszázadának legkimagas-

lőbb eseménye az „Odhion”: a zeneakadémia megalapítása volt 1871-ben. Az első 20 esztendőben csak a zene elemeit tanították benne, de a későbbi reformok olyan fejlődésre tették alkalmassá, hogy ma már zenei főiskolának tekinthető. Az 1885 óta működő athéni „Filharmonikus Társaság”-nak is jelentős szerep jutott az anyaország zenei életében.

Az athéni „Odhion” ösztönzésére alakult meg 1888-ban, évtizedekig húzódó kísérletek után, az első görög opera-társulat. Tagjai közt volt a híres Aposztólu, ki a társaság feloszlása után Olaszországban telepedett meg, ahol a legnevezetesebb énekesekkel egy sorban ünnepték.

Mialatt az első operatársulat külföldi körútján Alexandriában, Kairóban, Konstantinápolyban és Odesszában, dicsőséget szerzett a görög névnek, Athénben a francia vaudeville-hez hasonló új zenei műfaj jelent meg: a komidyllion. Ez abból állt, hogy vígjátékokba, majd egyéb darabokba is, egy-két, majd mindig több és több dalt, később táncot vezettek be. A komoly zenei műfajok rovására valóságos komidyllion-láz fogta el a közönséget, az írókat és a zeneszerzőket egyaránt. A komidyllion divatja évekig tartott, úgy, hogy komoly zeneszerzők — köztük Szpinelisz — már-már azt remélték, hogy ebből fog kifejlődni a nemzeti opera.

A görög nemzeti operához és általában a görög nemzeti zenéhez vezető utak azonban nem Olaszországon és Korfun át, legkevésbé pedig a komidyllion hó-bortján át haladtak. A XIX. század görög zeneszerzői téves ösvényeken jártak. A helyes utat Labelet mutatta meg a XX. század elején, midőn a szerzők figyelmét a görög népzene kiaknázatlan tárházára irányította.

Ezt a kimeríthetetlen kincsesházat az újgörög népdal melódiái alkotják. Bennük az elnyomott nemzet mondhatatlan fájdalma bizonyos szimbolikus-misztikus tónusban jut kifejezésre, megsejtetve a szabadulás re-

ményét is. Az a görögség, melynek életeleme: az öröm volt, melynek még a köszöntésében is (chaire! = légy vidám!) benne csillámlott a lélek harmoniája, borús századok folyamán a szomorúság énekesévé lett. Még a lakodalmi dalok sem csupán örömré hangolnak: mikor a lányok kara a menyasszonyt anyjától, leánybarátnőtől és a szomszédoktól búcsúztatja, mindenki sír a szomorú dallamok hallatára. Az újjörög népdalok, melyekben gyakoriak a $\frac{7}{8}$ és $\frac{3}{8}$ ritmusú melódiák, s melyek ma is magukon hordják az ógörög zene diatonikus hangnemeit, vidékek szerint sajátos vonásokat tartalmaznak. Így a krétai népdalt gyors ritmus, rövid és darabos frázisok s többször ismételt tipikus zárófordulatok, az Ion szigetek népi zenéjét pathétikus és lágy melódiák, Arkádia és Aitolokarnania hegyi lakóinak dalait szabad fantázia és koncentrált tömörség, Epirusz dalait harcias keménység, Mányi (Délgörögország kopár vidéke) zenéjét a síratódalok gyászos melódiái jellemzik.

E népi melódiák gazdag forrásából merít a jelenkor görög zeneszerzőinek napról-napra növekvő gárdája. Közülök Lavrangász, a nemzeti zene egyik úttörője, életét a görög opera végleges megteremtésének szentelte. Az új úton kimagaslik Kalomirisz „A pallér” c. operája, a „Kőmives Kelemenné” népballada görög ősenek zenei feldolgozása. A Párisban élő Varvoglisz és Szpáthisz idegen milieuban is megőrizték eredeti görög jellegüket. Riádisz zenéjében érezhető ugyan görögsége, művészi értékét azonban károsan befolyásolja a műveiben megnyilvánuló mesterkéeltség. Az ifjabb nemzedéknek egyik legeredetibb zeneszerzője Szklávosz, kinek alkotásaiban szabadon bontakozik ki a görög természet belső harmoniája és artisztikuma.

Az újjörög génusz a zenében is rátalált önmagára!

Megokolt kíváncsisággal érdeklődünk a színészet sorsa iránt a színpad szülőházájában a késő unokák közt.

Erre is rányomta szomorú bélyegét a nemzet viszonytársaságos politikai élete.

A színjátszás terén az új élet első jelei a régi haza határain kívül élő görögségben mutatkoztak a XIX. század elején. Odesszában a „Filiki Eteria” támogatása mellett görög nyelven, — műkedvelők előadásában — színrekerült Metastasio „Temistocle”-je, Sophokles „Philoktetes”-e, Voltaire „Mahomet”-je és „La mort de César”-ja, továbbá újgörög — egyébként nem nagy értékű — darabok a hazafias érzés felébresztésére. A romániai görög műveltségi centrumok körül élő közönség kulturális szomját óhajtotta kielégíteni Karadzász fejedelem Rallu nevű nagyműveltségű leánya, midőn — az odessai kísérletekkel csaknem egyidőben — a fejedelmi palota színházában görög nyelven előadatta Euripides „Hekabe”-ját, Alfieri „Oreste”-jét, Voltaire „Brutus”-át és Longos idylljét: „Daphnis és Chloé”-t. Karadzász utódja is felkarolta a bukaresti görög színház ügyét. A Párisban tanult K. Arisztiasznak vezetése alatt színészeket képeztetett. Az így előálló társulatban a női szerepeket először ifjak játszották, csakhamar azonban megjelentek a színpadon a görög nők is — az elsők az újraéledő görög színészet történetében. Az ifjú művészek sikereiben nagy része volt a szabadságharcra készülő közönség hazafias lelkesedésének is.

A 30-as években a szabadságharccal függetlenné tett anyaországban: az első fővárosban, Naupliában, történtek kísérletek színelőadásokra, anélkül azonban, hogy sikerült volna görög nőt szerep vállalására rábeszélni. Szyra szigetén a próbálkozások nagyobb eredményre vezettek. Igaz ugyan, hogy nőszereplő itt sem akadt, de legalább volt színészetet pártoló lelkes közönség. Itt építették fel 1836-ban a szabad ország első

színházat. Athénben, a végleges fővárosban 1836-ban alakult az első színtársulat. Egy faalkotmányban, az első athéni újgörög színházban, adta elő Molière, Voltaire, Monti, Metastasio darabjai mellett a görög Zambeliosz, Szúcos és Náftisz kétes értékű munkáit. Az 1840-ben épült első közsínházban néhány idealista szerencsét próbált hazafias görög darabok előadásával; ezekre a törekvésekre azonban halálos csapást mért Ottó király és idegen udvara a cenzúra alkalmazásával. A következő évtizedek a küzdelem jegyében telnek el.

Amit az első félévszázadban a kormányok elmulasztottak, azt nagylelkű műpártolók igyekeztek a következőben helyreépíteni. 1888-ban Szyngrosz dúsgazdag mecénás felépítteti a „Dhimotikon” állandó színházat. Ezt követi 5 esztendőre rá a „Vaszilikon” = a „Királysínház”, majd 1901-ben a „Nea Szkini” = „Új Színpad”, s néhány évvel ezelőtt a „Nemzeti Színház”. 1924 óta működik Athénben az első állandó „Színművészeti iskola”.

Az utolsó évtizedek színészei közül említésre méltók: Ikonómu (Ibsen és Strindberg szerepekben), Marika Kotopúli (ógörög tragédiákban), Kyveli Theodoridu (Ibsen alakításokban). A rendezők közül kiemelkednek: Chrisztománosz (Erzsébet királyné görög tanára), Ikonómu, Politisz és Kalojerikosz. Utóbbi rendezte az 1927. májusában felújított delphibeli játékok alkalmával a „Leláncolt Prometheus” előadását.

*

A képzőművészetek szülőhazájában a szobrászatot természetzerűleg befolyásolta és befolyásolja ma is az ókori minták állandó szemlélete. Szobrászaik közül kiemelkedik Chalepász, kinek antik művektől inspirált „Alvó nő”-je az athéni újkori temető legszebb síremléke. Mellette a modern iskolát járt Tombrosz és Dimitriádisz tűnnek ki.

Az utolsó száz év festői közül Rálisz, Lytrász, Gizisz, Jakovidisz és Thomópulosz érdemelnek említést. Tárgyválasztásukban a népi motívumok is megfelelő helyet nyernek.

Fővárosukban, Athénben, az építészet ma sem nélkülözi az esztétikai szempontokat. Az antik motívumokon felépült múzeum, műcsarnok, könyvtár, akadémia és egyetem-épület pálmadíszes előkertjeikkel méltán vonják magukra az antik művészet zárandokainak figyelmét. Építkezéseikben — a centrum kivételével, — kerülnek a zsúfoltságot, van elég egük, világosságuk és levegőjük. Athén valóban Európa egyik legszebb fővárosa.

Ha az Akropolisz magaslatáról, a Parthenon lábainál letekintünk a sziklák alatt elterülő városra, úgy tűnik fel, mintha a fehér házak és paloták a „szent szikla” romjainak folytatásai lennének: a modern város épületei egybefolynak az antik márvány műemlékekkel s így a művészetek örök Fellegváráról az attikai ég pompájában élénk táruló képen egybefonódva szimbolikusan érzékeltetik a háromezeréves történeti multra visszatekintő görögség egységét.

IV. GÖRÖGÖK MAGYARORSZÁGON.

A két világháború közt eltelt időszakban kulturális, politikai és gazdasági természetű megfontolások alapján számos kezdeményezés történt illetékes tényezők részéről a két nép jóviszonyának ápolására és fejlesztésére.

A görögök magyarbarát érzelmeiről bizonyosságot tett, többek közt, a görögországi sajtó is, mely körülbelül 1925-től kezdve többszázra menő, gyakran nagyterjedelmű közleményben, az elismerés és a csodálat hangján ismertette Magyarország gazdasági és kulturális haladását, ismételten és nyomatékosan elítélte a nemzetünket ért igazságtalanságokat és a velünk való kapcsolatok szükségét lelkesen hangoztatta. Jelentős lépés volt az említett célok érdekében a két ország közt a diplomáciai viszony felvétele, az athéni görög-magyar és budapesti magyar-görög kereskedelmi kamara megszervezése, valamint a legnagyobb kedvezmény alapján kötött kereskedelmi és baráti szerződés. A fenti tényezők mellett görögök magyarországi csoportos tanulmányútjai, a magyar ipar és mezőgazdaság ismételt bemutatkozása görögországi nemzetközi kiállításokon, magyar tudósok görögországi előadásai, a görög eredetű Hariseion ösztöndíj magyar és görög élvezőinek, továbbá a magyar főiskolákon tanuló görög ifjaknak tevékenysége, a magyar Parthenon-egyesület újgörög

programmja s az athéni magyar-görög társaság megalakulása az utóbbi években Magyarország és Görögország közt jelentékeny gazdasági és szellemi kapcsolatokat teremtettek.

Ezek a kapcsolatok, amint már az eddigiekben is ismételten rámutattunk, régi hagyományokat elevenítenek fel. A sok küzdelemben és szenvedésben kipróbált görög nemzethez több, mint ezer éves kötelékek fűzik a magyarokat. Örök szimboluma marad ezeknek a kötelékeknek a magyar szent Korona, melynek alsó részét, mint tudjuk, Dukász Mihály görög császár adományozta Géza királynak. (E kapcsolatok egy másik emléket, a Konstantinos Monomachos-koronát, melyet I. Endre kapott ajándékba, a Nemzeti Múzeum kincsei közt őrzik.)

A keleti egyház görög hithirdetői és bizánci kereskedők révén még a honfoglalás előtt megindulnak a magyar-görög érintkezések, melyek azóta úgyszólván a mai napig soha meg nem szakadtak.

A IX. században őseink ismételten beavatkoztak bolgár-bizánci fegyveres összeütközésekbe. Tudjuk, hogy kárpátmedencei honfoglalásunk is az egyik beavatkozás végső eredményének tekinthető. A görög-magyar érintkezések tehát mindjárt kezdetben sorsdöntő események megindítói lettek a magyar nemzet életében. A következő századokban megélénkülő magyar-görög érintkezések kiemelkedő tényei: a magyarok kalandozó hadjáratai, a közös határ következtében (XI—XII. sz.) sűrű diplomáciai érintkezés, háborúk, szövetségek, többszörös családi kapcsolatok egyfelől az Árpádok, másfelől a Komnenosok, Angelosok, Laskarisok és Palaiologosok császári dinasztiája közt, a keleti egyház hitterjesztő tevékenysége és görög kolostorok alapítása. Az így létesült politikai, gazdasági — különösen kereskedelmi — és kulturális kapcsolatok jelentőségét történetíróink azzal juttatják kifejezésre, hogy a XII. száza-

dot hazánkra nézve a „görög befolyás korának” nevezzük. Ezekben az időkben intézményeinken és műveltségünkön a bizánci kultúra hatása feltűnően érvényesült. A bizánci művészet hatásának képzőművészeti emlékeinken és érmeinken kimutatható nyomai, valamint nyelvünk görög jövevényszavai is tanúságot tesznek a középkori magyar-görög kapcsolatokról.

A fentiekben jelzett bizánci érintkezéseink, — melyeknek ismertetése különálló összefoglalás kereteit töltené ki, — megmagyarázzák a bizánci íróknak: köztük elsősorban a történetíróknak és krónikásoknak a magyarok iránti érdeklődését. Ez az érdeklődés különleges helyet biztosított számukra a magyar történet kútforrásai között s a bizantinológiát a magyarságkutatás elsőrangú segédtudományává, mondhatjuk, nemzeti tudománnyá avatta.

Arról a tényről, hogy a középkor folyamán Magyarországon tekintélyes számban éltek görögök, Aeneas Sylviusnak V. László magyar király számára 1450-ben írt tanulmánya is bizonyosságot tesz. „Okvetlenül tanuld meg a görög nyelvet is, — írja a későbbi II. Pius pápa — mivel a görög nyelv ismeretének hasznát vennéd Magyarország kormányzásában, hol alattvalóid közül sokan beszélnek görögül.” (Ácsay A. ford.)

A törökök megjelenése, a közös veszedelem miatt, újabb kapcsolatot teremtett a magyarok és a görögök között. Az újkörög irodalom áttekintése közben láttuk, hogy e kapcsolatok folytán Hunyadi Jánost görög verses elbeszélések úgy magasztalják, mintha saját nemzetük fia lett volna s a török által teremtett sorsközösség folytán később is találtunk magyar vonatkozásokat az újkörög irodalomban.

Itt említjük azt a történelmi tény is, hogy a száműzött Rákóczi és kísérete Rodostóban görög környezetben élt. A Mikes-levelekbe került „kerácza” („asszonyocská”) és „polateti” („sokesztendőt”) újkörög szá-

vak mellett a rodostói metropolitától a fejedelemnek ajándékozott grenoble-i triptychon őrzí a magyar-görög érintkezések ez érdekes epizódjának emlékét.

A két nép kapcsolata jelentékenyen megélnkült a Bizánc bukását követő századokban hazánkba telepedt görögök révén. Ezeknek a telepéseknek a története: gazdasági és kulturális élete nemcsak a magyar-görög kapcsolatok, hanem a magyarországi nemzetiségek történetének is egyik fontos és kevésbbé ismert fejezetét alkotja. Mindenképen megokolt tehát, hogy vele a művelt magyarság széles rétegei megismerkedjenek.

*

Mindenekelőtt felelnünk kell arra a kérdésre, hogy mi indította a görögöket az óhaza elhagyására és mi hozta a telepéseket Magyarországra.

A kivándorlás okai elsősorban az otthoni viszonyokban keresendők. Elég saját történelmünkre: a török hódoltság idejére gondolnunk, hogy elképzelhessük a görögök akkori helyzetét. Részben ugyanazok az indítékok, melyek hazánk nagy területeit lakatlanná és pusztává tették, kényszerítették az elnyomott görög lakoságot ősi tűzhelyének elhagyására.

Így több, mint 200 éven keresztül táplálta a görögség saját fiúgyermekeivel a janicsárok seregét. A görög-lakta falvakat és városokat sűrű időközökben fenyegető csapás: a „pedomázoma”, a fiúgyermekek összegyűjtése és elhurcolása, — a katonaszedésnek akkor divatos embertelen módja, — melynek emléke még századok multán is szorongással tölti el a görög anyák szívét, sok szülöt arra készítetett, hogy gyermekeit, az elnyomók rászedésével, megmentse a fenyegető veszedelemtől. Például, — hogy egy bennünket közelebből érdeklő esetet említsünk, — a gazdag alapítványa révén közismertté vált Haris Pál őset, aki a XVIII. század elején a macedóniai Kozányi városból került Szentésre,

a családi hagyomány tanúsága szerint hozzátartozói, a török őrség kijátszásával, egy rizseszsákba bujtatva szöktették át a határon. A különféle adózások, a harácsolások, a török csapatok és a törökbérenc albán martalócok (az „armatolosz”-ok) portyázásai és a közbiztonság teljes hiánya is sokakat indított új haza keresésére. Így többek közt a cincárlakta görögműveltségű virágzó Moszchopólisz várost (ma Moszkopolje), melynek nevét mint származási helyet a magyarországi görög sírfeliratokon igen gyakran olvashatjuk, 1770 körül, portyázó rablóbandák teljesen elpusztították és a lakosokat kivándorlásra kényszerítették. Ekkor lettek hazátlanokká a Siná-k ősei. A görög egyházközségi szervezetekben dülő pártviszályok is nem egyszer okot szolgáltatottak az elköltözésre. Így az 1770-es években Kozányiban kitört politikai viszálykodások következtében a vereséget szenvedő párt hívei közül sokan külföldre menekültek, élükön vezérükkel Jeorjiosz Avliotisszal, aki mint kereskedő az ismert Ikonómu család őseivel együtt Pesten telepedett le. Ebben a vonatkozásban is hívek maradtak a görögök őseikhez, akiknél többször előfordult, hogy a politikai kisebbség elhagyta az anyavárost és gyarmatot alapított.

Legtöbbjének a nyugtalan vér, az idegenbe vágyó odysseusi szellemet híven őrző, a magabízó, a maga sorsát irányítani merészen vállaló veleszületett görög természet, a gazdasági érdek, a kereskedő szellem, valamint az elődök és a már kint élő hozzátartozók példája adta kezébe a vándorbotot.

A görögök, akik így a török hódoltság küzdelmes századaiban a jellemzett politikai és gazdasági viszonyok nyomása alatt sokezerszámra kénytelenek voltak apáik földjéről elszakadni, részben Itália, Ausztria, Oroszország, Havasalföld és Moldva területén kerestek új tűzhelyet, részben pedig a magyar szent korona országáiban találtak biztos fedelet és megélhetést.

A még bizánci időkbe visszanyúló, soha meg nem szakított évszázados görög-magyar érintkezés és együttélés biztató hagyományán kívül számos egyéb tényező is közreműködött abban, hogy az új hazát kereső görögök útjukat Magyarország felé irányították. Hatással volt rájuk a sorsközösségben élő balkáni testvérek: a szerbek példája is. Így nagyszámú görög kísérte 1690-ben a Csernovics Arzén patriarcha vezetésével a török elől Magyarországra menekült 30 ezer szerb családot — a pesti egyházközség egyik kéziratának tanúsága szerint. Különben is csaknem valamennyi telepen, Erdélyen kívül, együtt találjuk a görögöket a szerbekkel. Sokszor össze is keverik és összetévesztik egymással a két orthodox nemzetiséget. A görög betelepedést azonban elsősorban a kedvező fogadtatás magyarázza meg. Az erdélyi fejedelmek és királyaink ismételten kiváltságlevelekkel látták el őket, mert gazdasági életünk, — főleg kereskedelmünk — fellendítésében szükségesnek tartották közreműködésüket.

Hogy mennyire szükség volt rájuk, mutatja az alábbi jellemző részlet Hódmezővásárhely történetéből: „A vidéki magyar faj, — írja a város történetírója, — melynek kereskedéshez nyelvismerete, pénze, hozzáértése egyaránt hiányzott, következetesen tartózkodott kalmárkodástól, melynek pedig a mindinkább szaporodó lakosság szükségét érezte. Végre a bírák valahonnét egy görögöt, majd másikat is hoztak a városba. Használatukra ingyen telket, csekély bérért házat, kész boltokat és pincéket adtak át s ekkép ide édesgették őket.” A vármegyék ugyanígy nyilatkoznak a görög kereskedőről. „Ha hébe-hóba egy-egy görög nem jön — olvassuk az egykorú megyei jelentésben — a nép a legegyszerűbb házisükségleti cikkeket is csak többnapos fáradsággal és munkája elhanyagolásával szerezhetné meg.”

A karlovici és passarovici békeszerződések keres-

kedelmi pontjai is megkönnyítették a görögök beáramlását.

Hozzájárult a fentiekhez az az érdekes körülmény, hogy a gazdag magyar földön, mely természeti adottságaival is bőséges vagyonszerzési lehetőségeket biztosított a telepéseknek, a görögök magukat otthon — az egyik hagyomány szerint — valóságos autochthon népnek érezték. Érdekes nyilatkozatot olvasunk erről a hiedelemről az egyik görög írásai közt. A szerbeknek arra a vádjára, hogy a görögség Magyarországon jöttment nép, a következőkben válaszol a kézirat szerzője: „Paionia neve romlás folytán, az *i*-nek *n*-né történt változásával Pannonia lett . . . Strabon hol Paioniának, hol Pannoniának mondja . . . később a húnok, vagyis a magyarok elnevezték Hungáriának. A mondottakból kitűnik, hogy Magyarország első lakosai paionok, vagyis görögök voltak. A paionok ugyanis hellén törzs voltak éppúgy, mint az aiolok, dórok, ionok.” A görögök tehát, — folytatja a lelkes görög, — „valamennyi itt lakó nemzetiség közt a legrégibbek.”

A szabadságát féltő, ősiségére büszke, bátor görög nép emberséges bánásra talált a magyaroknál. Erről maguk a görögök tesznek tanúságot. Zavirász György egyik munkájában korholja honfitársait a nemzeti nyelv elhanyagolásáért. Szerinte sokkal nagyobb szerepet játszottak volna a görögök Magyarországon, ha erősebben élt volna bennük a nemzeti öntudat: „Hogy elhallgassuk, — mondja — azt a sok évszázadot, amióta . . . Magyarországon laknak, ha csupán az elnyomatásunk kezdetétől eltelt 346 év óta saját nyelvükön beszéltek volna feleségeikkel és gyermekeikkel, mennyire megszorodtak volna a mai napig? Különösen ennél a türelmes Anyánál, vagyis ebben a filhellén keresztény országban!” Kell-e ennél ékesebben szóló és illetékesebb helyről származó bizonyágtétel Magyarország mellett a nemzetiségi kérdésben? Ugyanilyen szellemben nyilat-

kozik Papa Rálisz, pesti görög plébános egyik munkájában, ahol honfitársait arra buzdítja, hogy anyanyelvüket szorgalmasan tanulják s e célból állítsanak fel iskolákat. Hangsúlyozza, hogy erre Magyarországon megvan a lehetőség. „Hiszen itt nem élünk — írja — török iga alatt, hanem az istenfélő és legkeresztényebb I. Ferenc császárunk és királyunk legszentebb és legkeresztényebb kormányzatát élvezzük, aki nagy kegyellemmel igazi gyermekeiül fogadott be bennünket országába.”

A felsorolt tényezők közt nem hallgathatjuk el a magyar kultúra kisugárzását és vonzó erejét. Tudomásunk van ugyanis olyan görögökről is, akik kifejezetten művelődési szándékból keresték fel városainkat. Így a később Bukarestben működő szíatisztai származású jónevű orvos és szakíró, Dimitriosz N. Karakászisz, 18 esztendőskorában latin és egyéb nyelvek tanulása végett jött Magyarországra s a pozsonyi gimnáziumban el is érte célját, amint ezt pl. Bécsben 1795-ben kiadott latin-görög kétnyelvű munkája bizonyítja. Az ithakai Dorotheosz szintén Pozsonyban tanult meg latinul. Ugyancsak Pozsonyban végzett latin és egyéb tanulmányokat a janinai Amfilóhiosz. Művelődési vágya hozta hazánkba Jeorjiosz Szakelariu-t Kozányiból. Itt filozófiai tanulmányokat végzett s a mellett megtanult németül és franciául olyan alaposan, hogy számos francia és német szépirodalmi művet — főleg drámákat — újgörögre fordított és nyomtatásban is közzétett. Egy másik görög: Konsztandinosz Cehányisz kereskedőnek készült s ezért jött Magyarországra, később azonban a művelődési vágytól hajtva, elhagyta pályáját és beiratkozott a modori gimnáziumba, ahol két éven át tanult latinul és németül. Előkelő helyet foglal el a Magyarországon tanuló görögök közt Dimitriosz Panajótu Govdelász. Fiatalon került a pesti egyetem hallgatói közé a XVIII. század végén. „Szorgalmának és tehetségének

elismeréséül — írja egyik honfitársa — a negyedik esztendőben, egyetemi privilégium alapján nagy dícsérettel a filozófia doktorává avatták. Ő az első görög, aki ebben a kitüntetésben részesült." Az egyetem hallgatói közt találjuk a „modern Anakreon” néven híressé vált újrögög költőt: Athanásziosz Chrisztópuloszt (1772—1847), aki, a hagyomány szerint, az egyetemi könyvtár legszorgalmasabb olvasója volt. A hazánkban tanuló görögök közül Zavirász György — piarista tanítvány — nevére még visszatérünk.

Tehát az óhazai és a magyarországi állapotok mellett politikai, faji, kulturális és — különösen — gazdasági tényezők magyarázzák meg a görögöknek hazánkban való telepedését a Konstantinápoly bukását követő századokban. Ezekben az időkben, az összeírások és egyéb tanúbizonyságok adatai szerint, állandóan ezrekre menő görög telepes élt szerte Magyarországon. Az eddigi kutatások alapján 150 olyan magyarországi helységnevet ismerünk, ahol kisebb-nagyobb csoportokban görög telepesek laktak az említett századokban.

*

A görög telepesek azokban az időkben gazdasági életünk legjelentékenyebb tényezőinek számítottak. Gyors anyagi fellendülésüket és a környező gazdasági életben való vezetőszerépüket annak köszönhetik, hogy az összetartás és testvéri munkaközösség eszméjének jegyében kereskedelmi „kompániák”-ba tömörültek. A fenti századokban valami 25 „görög kompánia” működéséről tudunk hazánk különböző városaiban, melyek közt Brassó, Kecskemét, Miskolc, Nagyszeben, Pest, Újvidék mint görög kulturális gócpontok is kiemelkednek. Az így létesült kapcsolat folytán nem egy városunk kapott görög nevet telepeseink írásaiban és nyelvhasználatában s a görög nyelv külföldi helységnévtára új jövevényszavakkal, — a görög-magyar érintkezések

különleges dokumentumaival bővült, mint: Sztefanúpolisz (Brassó), Agria (Eger), Ászpri Ekliszia (Fehértemplom), Egópolisz (Kecskemét), Longózion (Lugos), Kovini (Ráckeve), Neofyton (Újvidék).

A társulatok szellemének jellemzésére idézzük 26 kecskeméti görög kereskedő egyszerű szavakkal — népnyelven — megfogalmazott szerződéséből (az ottani kompánia alapítóleveléből) az alábbiakat: „1708. május 12-én mi kecskeméti árusok (következik a nevek felsorolása) elismerjük, hogy megegyeztünk és jóra-rosszra kompániát alakítottunk; hogy egyességben éljünk egymással javunkra, és hogy útközben, bárhová megyünk, és egyikünk szekere eltörik vagy — amitől Isten óvjon — más bajban, ha valamelyikünk ott van és nem várja meg a másikat, ha gazda, fizessen (büntetésül) 24 forintot, ha segéd fizessen 12 forintot és üssenek rá 12 botot. Ha valaki csúnyán szitkozódik, ugyanígy lakoljon. Aki az úton elalszik, 6 forintot adjon. A felszabaduló segéd 12 forintot fizessen és paszkalikiát (= ünnepi ruhát) meg egy pár csizmát szolgáltatson be az elnöknek. Aki . . . idegenből hoz társat, 50 forintot fizessen a Kompániának . . .” A kompániák szervezését a magyar hatóságok is szorgalmazzák, azokat kiváltságokkal látják el. A társulatok ugyanis a köztartozások beszolgáltatására is biztosítékot nyújtanak az érdekelt közületeknek. Apafi kiváltságlevele értelmében a brasói kompánia tagjai kebelükből egy bírót és esküdteket választottak arra, hogy egymásközi kereskedelmi, üzleti nézeteltérésekben — a bűnügyek, a vámügyek és az üzleti bukások kivételével — ítélkezzenek. Lipót ezt az előjogot kiterjesztette a görög és erdélyi vagy más kereskedők közti üzleti ügyekre is. A kompániának joga volt tagjaitól — még ha a határon kívül is dolgoztak, — behajtani az évi adót, a késedelmes fizető terhére kölcsönt felvenni a kamatfizetés kötelezettsége mellett. Ha a bíróság elé idézett nem jelent meg, pénz-

büntetést szabott rá a kompánia. Az összeget a közös pénztár javára ellentmondás nélkül be kellett fizetni. Éppúgy fizetniök kellett a társaság bűnös, kihágást elkövető tagjainak is, valamint azoknak, akik valamely köteles szolgálat teljesítését elmulasztották. A társaságnak joga volt adott esetekben a tagok vagyonát likvidálni, a görögök végrendeleteit végrehajtani s az alapítványok kamatait az illetékesek közt szétosztani.

Minthogy peres ügyekben ismerniök kellett a hazai törvényeket és jogszokásokat is, a szebeni kereskedelmi társulat gondoskodott Werbőczy Tripartitumának és a „szász jog”-nak újgörög fordításáról (1769). (A görög telepések magyar nyelvismeretére vet világot az a tény, hogy Ádámisz János — így hívták a fordítót, — a Tripartitumot nem az eredeti latinból, hanem Laskay János magyar szövegéből fordította görög nyelvre.)

A brassói kompánia fenti jogaihoz hasonló előjogokat élveztek az ország többi görög kompániái is.

Az erdélyi fejedelmek kezdeményezésére a fenti módon az ország egész területén megszervezett kompániák belföldi vonatkozásban megszüntették a középkorból örökölt kereskedelmi rendszert, melyben a kiváltságos lerakodóhelyeken kívül idegen, behozott áruval, nem kereskedhetett s cikkeivel nem járhatott körül városról-városra, helységről-helysége; külföldi vonatkozásban pedig állandó kereskedelmi kapcsolatot teremtetek Nyugat és Kelet között. Minthogy a kompániákban együtt éltek a különféle helyekről származó: kisázsiai, szigetvilági, észak- és délgörögországi, sőt a diaszpóra egyéb telepeiről való görögök, ezek a kereskedelmi társaságok nemzeti küldetést töltöttek be azzal, hogy a különben is nagyon elszórtan élő, dialektusok, valamint földrajzi távolság által is elválasztott és széttagolt görögséget az egy nemzethez tartozás tudatára ébresztették és bennük a nemzeti egység érzését megerősítették. Hozzátehetjük, hogy ezekben a tömörülé-

sekben igen gyakran együtt találjuk a görögökkel román és szerb hitsorsosaikat, úgy, hogy a kompániák ebben a vonatkozásban, a fenti görög nemzeti misszió betöltése mellett a balkáni testvérnépek szolidaritásának eszméjét is ápolták.

Ilyen, anyagi, jogi és erkölcsi alapon megszervezett, kiváltságokkal megerősített, nemzeti és általános emberi értékeket képviselő társaságok keretében és azok védelme alatt fejtették ki tevékenységüket a hazai görög telepesek a gazdasági élet minden ágában.

Arról, hogy mit jelentett a görögség a magyar kereskedelemben, mindennél jobban felvilágosít bennünket a magyar nyelvhasználat, mely szerint a „görög” név az ország számos vidékén egyértelmű volt a „kereskedő”-vel.

A pozsonyi kamara, egyik iratában, megkülönbözteti a nagy falvakban, valamint a kiváltságos és püspöki városban élő görögöket, a földesúri jószágokon kereskedő és bérlő görögöket és a faluról-falura házaló szegény szatócsokat. Tény az, hogy a különféle formában kereskedő görögség az egész országot behálózta. Az áruszállítást kitapasztalt útvonalakon hagyományos módszerrel szervezték meg. Pl. az oláh vajdaságokat Pesttel összekötő állandóan használt útvonal Roszáva—Temesvár—Szeged állomásokon át haladt az egykorú üzleti levelezések tanúsága szerint. Másfelől a Duna vonala kapcsolta össze a déli részek kereskedőit bécsi üzlettársaikkal Zimony—Újvidék—Buda—Pest—Pozsony állomásokon keresztül. A többi hazai góccok is jól megszervezett kapcsolatban álltak egymással és a külföldi kereskedő házakkal.

Eleinte kizárólag gyarmatárukkal és luxuscikkekkel, mint selymekkel, szőnyegekkel kereskedtek s adójuk egy részét is fűszerekben, narancsban, fűgében fizették meg. Macedoniából bőröket, prémeket, feldolgozatlan gyapotot, a román területekről gyapjút szállítottak Pestre.

Visszafelé, szülőhazájukba színes gyapjút, selyemszövetet, kristály-, porcellánedényeket, ékszereket szállítottak. A nyugatmacedoniai görög nyelvhasználat ma is ismer néhány olyan magyar eredetű, illetőleg magyar közvetítésű idegen szót, pl. szalvéta, firhang, nyakravaló, melyeket telepeseink az innen hazaküldött tárgyakkal juttattak szülőföldjükre. Itt említjük meg azt is, hogy a hazánkból visszatérő telepések nem egyszer a magyarországi ruhaviseletet is magukkal vitték szülőföldjükre. Így pl. régi moszchópoliszi templomokban a legutóbbi időkig megőrzött donatorképek (a XVIII. századból) a jötevőket magyarországi viseletben ábrázolják.

Lassanként a görög kereskedők kezére jut a termény és állatkereskedelem: az egész ország nagykereskedelme. „Az övék az érdem — mondja egyik kutató, — hogy a magyar, különösen a hegyaljai, az egri, miskolci és főleg tokaji borokat egészen a keleti és északi tengerek partjáig ismertté tették. Ők vetették meg az alapját egészen a legújabb korig Lengyelországgal fennállott azon élénk borkereskedelemnek, melynek főútja Hatvantól Miskolc, Kassa, Bártfán át vitt a határon . . . És a borral együtt ők voltak első kereskedői a magyar paprikának is Danzigig és Moszkváig!” A szakirodalom megállapítása szerint a görög telepések megélenkítették a magyar termény- és állatkereskedelmet, a kompániák létesítésével nagy szerepet juttattak a tőkének a kereskedelemben, általánosították az üzleti hitelt s a határidő üzletek, a váltó, adóslevél, majd kötvény és részvény alkalmazásával fontos újításokat hoztak be a magyar kereskedelem technikájába.

Kereskedelmi tevékenységük közben természetesen nem egyszer összeütközésbe kerültek a hazai hatóságokkal és a kereskedői tehetsége tudatára ébredő, érdekeiben sértett magyarsággal. Példákat találunk erre a tokaji és a debreceni görög telepések történetében.

A mezőgazdaságban mint bérlők, majd mint birtokosok újításokkal próbálkoznak. Kísérleteznek egyes északkeleti megyékben a mazsolaszőlő meghonosításával. A macedoniai görög testvérekről: Chrisztoforosz és Kyrillosz Nákoszról (a későbbi gróf Nákó-család őseiről) olvassuk, hogy miután mint gyapotnagykereskedők meggazdagodtak s a bánáti kamarabirtokok árverezése alkalmával Nagyszentmiklós tulajdonukba ment át, 1783-ban és 1784-ben egy — hazájukból betelepített — gyapottermelő szakember irányítása mellett több holdnyi területen megpróbálkoztak az új növény termelésével. Minthogy azonban a gyapot nem egyszerre, hanem egymást követő időközökben, fokozatosan érik be, a késői termés egészen elpusztult. Melegházak építése aránytalanul megdrágította volna a próbálkozást. Ezért kísérleteik, melyeket Pancsova és Pécs vidékén is megismételtek, abba maradtak. Érdemei jutalmazására I. József aranyéremmel tüntette ki az egyedül maradt Chrisztoforoszt.

Ennek a próbálkozásnak emlékére került a „gossipium” (= gyapot) Nákó Kristóf gróf latin nyelvű sírfeliratába — a pesti görög templom oldalán — és a Nákók családi címerébe. Említésre méltó az is, hogy Nákó gróf 1799-ben nagyszentmiklói uradalmában földműves iskolát alapított. Telepeseink az állattenyésztést is tökéletesíteni kívánták. Ezen a téren is új fajtákkal — pl. jól tejelő kecskékkal kísérleteztek.

A görögök maguk iparral nem foglalkoztak az új hazában, virágzásuk korában nagyobb iparvállalatok létrehozásában sem vettek részt, mégis mint a tőke és az ipar összekapcsolói, pénzük révén sikerült nekik — a kiadói sáfárrendszer alkalmazásával — a céhek feletti uralmat megszerezniök. Így a kompániákban felnövekedett tőke birtokában a gazdasági élet minden ágában érvényesültek. Tőkéjük révén vezető szerepük volt a magyarországi korai kapitalizmus kialakulásában.

A magyarországi görög telepesek, kik érdemeikkel, pénzüikkel csakhamar nemességet, bárói sőt grófi címet nyertek — a sok példa közül elég Dionysziosz Popovics püspököt, a Nákó, Sina, Takács családokat említenünk, — jólétükben nem feledkeztek meg az óhazában hagyott hozzátartozókról. Munkájuk gyümölcseiből honfitársaiknak is juttattak. Egyik neves kortársuk így nyilatkozik görögjeinkről: „... A közjó iránti érdeklődésük és a Nemzet iránt táplált szeretetük bámulatba ejtett. Akár gazdagok, akár kevésbé jómódúak, elég a „közjó” szót hallaniok, mindjárt készek a támogatásra. Valóban, teljes joggal nevezhetők nemcsak a kolostorok, az egyházak és az iskolák, hanem csaknem egész Görögország jötevőinek...”

Sziátság város olyan szép és gazdag lett a külföldről — így Magyarországból is — érkező pénzből és adományokból, hogy a végén „Florochóri”-nak (= „Aranyváros”) nevezték el. Görög történekutatók hangsúlyozzák, hogy hazánkban meggazdagodott moszchópoliszi honfitársaik vagyonukkal szülővárosukat fejlesztették. Egyes feljegyzések szerint a város házain (az 1767 és 1770 közt bekövetkezett pusztulás előtt 12 ezer háza és 60 ezer lakosa volt) egyéb idegen hatás mellett a magyaros építkezés nyoma is meglátszott. Kozányiban, szülővárosukban, iskolát tartottak fenn az onnan származó magyarországi kereskedők. Az intézmény a XVIII. század közepétől kezdve „a kompániák iskolája” néven szerepel a város történetében. Kozányi különben is sokat köszönhet hazánkba szakadt és nálunk meggazdagodott fiainak. Jötevői közt igen tekintélyes adományokkal szerepelnek: E. R. Popovics, aki többszáz kötetet és értékes kéziratokat tartalmazó könyvtárát szülővárosának hagyta, Agórász, Murátisz, Zontidisz és mindenekelőtt az egész vagyonát nemzeti célokra áldozó Haris Pál, kinek nevét a hagyatékából

alapított és fenntartott „Hariseion” földmivesiskola örökíti meg a kis macedoniai város határában.

A különféle görögországi kolostorok feljegyzéseiben is sok szó esik telepeseink bőkezűségéről. Így pl. Anthimosz szerzetes 1774-ben magyarországi gyűjtésből hazájában, Livádhionban iskolát és könyvtárat alapított s az iskola számára olyan tőkét biztosított, hogy a kamatok fedezték a tanító fizetését. Az anyagi támogatásban részesülő szerzetesek és telepeseink közt kialakult kapcsolatnak érdekes dokumentuma az az orthodox imakönyv, melyet a görögországi Szent Naum-kolostor egyik szerzetese a címben is kifejezetten „a Magyarországon élő kereskedők használatára . . . gratis” adott ki 1746-ban Moszchópoliszban. A kiemelt példák sorát a Sina bárók nevével zárjuk, kiknek görögországi jótékonyosságát és görög nemzeti öntudatát monumentális athéni középületek és intézmények hirdetik.

A Sinák, itt említjük meg, azzal is megvallották nemzetiségi hovatartozásukat, hogy elvállalták külföldön Görögország diplomáciai képviselőtét.

De nem feledkeztek meg a görögök jólétükben a kenyéradó új hazáról sem. Brassó város történetéből tudjuk, hogy a görögök — az általuk szállított gabonával — kétszer is megmentették a lakosságot az éhhaláltól. Miskolcon, a XVIII. század elején, kórházat alapítottak s azt felekezeti különbség nélkül a rászorulóknak rendelkezésére bocsájtották.

Sokan közülök még életükben vagy végrendeleteik útján jelentős összegekkel támogatták a magyar kulturális és karitatív intézményeket. A kisebb-nagyobb jótévedők sorából messze kimagaslanak a fent említett Sinabárók, akikről érdemes ebben a vonatkozásban külön is megemlékezni.

A család, — melynek Simon (1753—1822) nevű őse az 1770-es években dúló albán pusztítás miatt hagyta el szülővárosát — 2 tagja: György (1783—

1856) és fia Simon (1810—1876) révén került szorosabb kapcsolatba a magyarsággal. Előre bocsátjuk, hogy a Sinák hagyományai közé tartozott a műveltségápolás és a közjótékonyosság: már egyik régi papi ősükről, Jeórijosz Szinászról feljegyezte Moszchópolisz történetírója, hogy a város iskolájának sok latin és görög könyvet adományozott.

Sina György régebbi magyar érdemeit hitelesen megörökíti Szeged város — 1839-ben kelt — diszpolgári oklevele. „... megfontolván s tekintetbe vévén — írja az oklevél — hodosi és kizdiai szabad zászlós Sina György úr ő méltóságának, ... több tek., ns. megye táblabírájának, ... a királyi szék s ... hazánk javokra és hasznokra intézett minden alkalomkori honfias szolgálatait, közhasznú vállalatok s intézetek kivitelökben s létesítésökben kitüntetett jeles készségét és csüggedhetetlen munkásságát — nem régiben a Dunafolyó veszélyes kidagadásával kiszámíthatatlanul károsított testvér Buda és Pest fővárosok ínségbe süllyesztett lakosainak segélyükre az emberiség oltárára bőkezűleg emelt áldozatait, a honi kereskedés nagyobb virágzására segélésében kiismértetett lelkességét — a már-már hanyatlott dohánytenyésztésnek sok ezer termesztő javára a kellő segély kiszolgáltatásával általa új életre hozását, s végre városunk kebelében számos szegény családnak, élelmük és szükségeseik fedezésére egy újabb kereseti forrásnak általa történt felnyitását ... ömértőségát városunkban polgári czímmel megtisztelni ... örömmel készkedtünk ...” A fenti érdemeket azonban, országos kihatásával, messze fölülmulja Sina György döntőjelentőségű közreműködése a Lánchíd létrehozásában. A Széchenyi-Sina levelezés a híd születését megelőző események, sokszor izgalmas mozzanatok érdekes sorozatát: a híd történetének legfontosabb fejezetét alkotja. Széchenyi számára az első nagy sikert jelentette 1835-ben a gazdag báró válasza arra a felszólítására,

hogy a hidépítő vállalat élére álljon: „... az ügyek higgadt megfontolása után — írja a görög bankár — nem vonakodom ezen a hazára és egyáltalában az egész monarchiára nézve épp oly hasznos mint üdvös vállalat kivitelére egész munkásságomat és tetterőmet szentelni...” Széchenyi hosszú előkészítő munkájának beteljesedése, elhatározó sikere volt évek mulva a görög báróval történt megegyezés. A hazafias öröm sugárzik erről szóló leveleiből. „Hála Istennek, — írja József nádornak — szerencsésen megegyeztünk Sina báróval, és pedig elfogadván az általa javasolt árszabályzatot és a 97 évre terjedő kiváltságot. Nincs tehát egyéb hátra, mint a szerződést elkészíteni, azt megvitatni és aláírni.” Ugyanazt az érzést tükrözik az alábbi sorok: „Főherceg István Ő Fenségének. Cs. kir. Fenség! Fenséges Főherceg! Midőn ezennel szerencsém van Sina bárónak beadványát nyomtatásban idemellékelni, hangosan felkiáltok, hogy győztünk!”

Gróf Széchenyi István és báró Sina György baráti kapcsolata, levelezésük tanúsága szerint is, az újabbkori magyar-görög érintkezések történetének kimagasló mozzanatát alkotja, melynek nemzeti jelentőségű eredménye a Lánchíd megteremtése volt.

Méltán vették a hid pillérjére aranybetűkkel, a legelső magyar ember és a legnagyobb magyar mellé a macedóniai görög ősök ivadékának nevét!

A nagybirtokos Sina Simon atyja nyomdokait követte a magyar ügyek felkarolásában. „Simon a fiú, — mondja róla életrajzírója — mikor atyját eltemette, sírva borult... a temetésen megjelent Deák Ferenc... kebelére s köszönve ennek megtisztelő megjelenését, mely szívének jól esett, elérzékenyülve kérte, hogy legyen vezére s tanácsadója a magyar hazafiság pályáján, mert ő inkább akar lenni magyar nagybirtokos és hazafi, mint üzletember és világpolgár, — miként ezt maga Deák Ferenc ajkairól hallottam.” Attól a pillanattól

kezdve, hogy atyja örökébe lépett, résztvett az ország minden kulturális és gazdasági megmozdulásában. Különböféle intézményeink, mint a Nemzeti Múzeum, a Nemzeti Színház, a Nemzeti Kaszinó, a lipótvárosi bazilika, árvaházak, bölcsődék, kórházak, bankok, biztosítóintézetek stb. alapítói és támogatói közt találjuk. Buda, Arad és Szeged városa díszpolgársággal tüntette ki. Nevét az irodalmi és tudományos világban is megörököltette. Pl. az ő nevével indult meg 1857-ben, Csengery Antal szerkesztésében a Budapesti Szemle. „Hodosi és kizdiai báró Sina Simon Öméltóságának, kinek hazafias ajánlata hozta létre e vállalatot”: olvassuk a tekintélyes folyóirat első oldalán.

A magyar tudomány szolgálatában legnagyobb jelentőségű cselekedete volt, hogy a Magyar Tudományos Akadémia székházának felépítésére, több mint százezer forintot áldozott.

Báró Sina Simon az egyik legnagyobb magyar kitüntetésben részesült, midőn, 1858-ban a Magyar Tudományos Akadémia érdeme elismeréséül, igazgatósági tagjai közé választotta.

Az elmondottakból meggyőződhattünk, hogy a magyarországi görög telepések gazdasági tevékenysége s az ezzel járó megvagyonosodás nemcsak a közvetlen környezetben, hanem az óhazai hozzátartozókon is éreztette jótékony hatását. Ennek az anyagi jólétnek, — görög nemzeti szempontból, — talán legfontosabb következménye a hazánk területén virágzásnak indult görög szellemi élet volt. Az alábbiakból kitűnik, hogy ez a görög szellemi élet, — számos hazai vonatkozása miatt is, — méltán tarthat számat a magyarság érdeklődésére.

*

Annak, hogy az anyagiakon túl a lélek és szellem világa sem volt közömbös előttük s hogy az ősi idealizmus az évezredek viszontagságok után is, — a hódoltság

és számkivetés nehéz idejében, — töretlenül él bennük, el nem tagadható bizonyítékait láttuk — az egyházközségek keretében alapított templomok és iskolák mellett — a tudomány és az irodalom minden ágára kiterjedő fent melített görög nyelvű nyomtatványokban is, melyek a görög diaszpóra szellemi központjaiban: Vence, Bécs, Bukarest, Jassy és Magyarország nyomdáiban igen tekintélyes számban jelentek meg a telepések anyagi támogatásával. A nyomtatványokon kívül a hazai egyházközségek levéltáraiban őrzött számos emlék tanúskodik telepeseink szellemi életéről és kulturális igényeiről, különösen gazdasági virágzásuk tetőpontján: a XVIII. század második felében. Ezek közé tartozik a pesti egyházközség egyik kézírata, mely 19 olyan magyar várost sorol fel, ahol a XVIII. sz. 90-es éveiben görög templom, illetőleg kápolna volt. Hasonló értékű értesítést tartalmaz a budai Helytartótanács 1795-ben kelt határozata arról, hogy a görög egyházközségek terhére országos főigazgatói állás szerveztessék az okiratban névszerint felsorolt 17 görög iskola felügyelete céljából. Egy másik dokumentum: a miskolci egyházközségben található levél szerint, melyet Dionysziosz budai görög püspök intézett Hariszisz miskolci lelkészhez, minden előkészület megtörtént arra, hogy Pesten görög főiskolát: „akadémiát” állítsanak fel. A terv megvalósulásáról nem tudunk, jöllehet a püspök levele az egyes tanszékekre kijelölt professzorok nevét, sőt évi járandóságaik összegét is megemlíti. A levél azonban így is a XVIII. századi görögség magasabb művelődési vágyának értékes bizonyítéka marad. Itt említjük a Meletiosz-féle 3 kötetes monumentális egyháztörténeti munka 1783-as bécsi kiadásában olvasható értesítésekét. A kiadó, bevezetésében, beszámol arról a szíves látásról, melyben a magyarországi görögök részesítették, midőn előfizetők gyűjtése végett a főbb városokat meglátogatta. A közölt névsorból kitűnik, hogy a drága

tudományos munkára Gyöngyös, Kecskemét, Künszentmárton, Miskolc, Pancsova, Pest, Sopron, Szeben, Szentes, Temesvár, Tokaj és Zimony görögjei 170-en összesen 200 példányra fizettek elő. Ezeket az adatokat kiegészítik az újrögög irodalomtörténet tudósításai, melyekből megállapítható, hogy a hódoltság korában, elsősorban a XVIII. században valami 30—40 görög író töltött hosszabb-rövidebb időt hazánk földjén. Ezek a litterátusok, akik származási helyük szerint Görögország minden részét képviselik, — láttuk — nem egyszer magyar iskolákat látogatnak, nyelveket tanulnak, könyveket írnak vagy másolnak, egymás műveit terjesztik. Ők alkotják azt a szellemi légkört, mely a hazánkban élő görögséget körülveszi és az óhazához kapcsolja. Munkásságukból megállapíthatjuk, hogy a magyar szellemi élet megnyilatkozásai jótékonyan befolyásolták ezt a görög atmoszférát.

Ezeknek a hazánkban tevékenykedő művelt görögöknek sorában már a XVI. században feltűnik Erdélyben a chiosi jeles tudós: Jákovosz Paleológosz (latinul: *Jacobus Palaeologus*) neve, aki éveken át igazgatója volt a kolozsvári unitárius gimnáziumnak. Mint Dávid Ferenc és több korabeli magyar tudós barátja, számos — magyar szempontból is tanulságos — munka szerzője, megérdemelné, hogy a magyar tudomány tüzetes tanulmány tárgyává tegye életét és munkásságát.

A XVII. századból az idegenbeszakadt krétai Sztavrinoszt említjük, aki a 1600-as évek elején Besztercén írta meg 1312 versus politicusból álló, számos magyar vonatkozást tartalmazó históriás énekét Mihály vajdáról. A XVIII. sz. elejéről Michail Szjhendosz (latinul *Schendus*) nevét idézzük, aki éveket töltött Déván, Gyulafehérváron, Nagyszebenben valamint Erdély más városaiban és külföldön is híressé vált tudományos munkásságával. Minket magyar barátjával, a tudós Köleséri Sámuellel folytatott levelezése különösen azért

érdekel, mert benne (még 1725-ben) saját tapasztalatai és megfigyelései alapján nyilatkozik a finn-magyar nyelvrokonságról. Nagyszebenben élt a Tripartitum és a „szász jog” fordítója is: Ádámisz János. Egyéb munkái közül Máдай Dávid Sámuel latin nyelvű gyógyszerkönyvének Nagyszebenben készült újjörög fordítását ismerjük, mely Halle-ban kétszer is napvilágot látott (1756-ban és 1776-ban).

A XVIII. század második felétől kezdve a magyar földön már tekintélyes számban működő tudósok közt találjuk a „nemzet tanítói”-nak tisztelt Dimitriosz Darvárisz, Neófytosz Dúkász és Joánisz Vendótisz neveit is. Többen magyar kapcsolataikkal vonják magukra a figyelmünket. Ezek közül való pl. a Kozányiban született és hazánkban nevelkedett E. R. Popovics (görög nevén Papajanúszisz), kinek magyarországi baráti kapcsolatairól a kozányi könyvtárban őrzött emlékkönyv magyar, görög, latin, német és francia nyelvű — Buda, Debrecen, Késmárk, Miskolc, Nagyvárad, Pest, Sárospatak, Sopron városokban kelet — beírásai, magyarországi tanuló éveiről pedig az ugyanott őrzött sajátkezü iskolai jegyzetei tanúskodnak. Popovics, — a soproni, késmárki és pataki iskolák egykori növendéke, később a temesvári, pesti, bécsi, zimonyi, bukaresti, jassy-i görög iskolák tanítója, egy Bécsben megjelenő görög újság szerkesztője és tudós író, — nem egyedülálló jelenség a görög diaszpóra szellemi életének történetében. Ő egy a sok közül a külföldre szakadt görögség ama rétegéből, mely a magyarországi iskolákban és főiskolán szerzett műveltséget a görög iskola katedrájáról, a szószékről és nyomtatványok útján az elnyomtatásban vagy szétszórtan élő honfitársaknak közvetítette. Életével és működésével külön tanulmányban kell foglalkoznia a magyar-görög szellemi érintkezések kutatójának.

Valamennyi közül messze kiemelkedik a magyar-

görög szellemi kapcsolatok szempontjából páratlanul álló tevékenységével Zavirász György, a magyarországi görög szellemi élet vezéralakja. Élete és munkássága megtestesíti a diaszpóra művelt görögjének típusát. Ezért is érdemes vele közelebbről megismerkednünk.

1744-ben a macedoniai Sziátisztában született, iskolai tanulmányait szülővárosában és Szalonikiban végezte. 16 éves korában Magyarországra került, ahol első lakhelye Ráckeve volt. Innen, mint egy görög üzlet társtulajdonosa, Kalocsára költözött. „1770-ben Kalocsán az ottani piaristáknak nevezett latin szerzeteseknél újbabkori filozófiai előadásokat hallgatott, amennyire üzleti ügyei engedték” — írja önéletrajzi vázlatában. „Kalocsán — olvassuk nekrológiájában — a káptalanbéli Pap urakkal való barátkozás és az Érseki Bibliotheka által, mind az Európai nyelvekben, mind a tudományokban, az ő pár nélkül való szorgalmatossága által a 'bámulásig fokra ment, a maga hiti sorsosainak Oskolat nyitott, az abból bé vett hasznót könyvekre fordította, magának minden Vallás- és Hivatalbeli, Hadi, Papi és Polgári karban levő úri emberekből számtalan barátokat szerzett!” Kalocsáról Kúnszentmiklóstra, innen pedig — a 80-as években Dunavecserre költözött, ahol hosszabb ideig lakott. Élete utolsó éveit Szabadszálláson töltötte. Ott halt meg 1804-ben. Kecskeméten temették el. Öröklött hajlamai és foglalkozása miatt sokat utazgatott. A magyarországi városokon kívül ellátogatott Bécsbe, Bukarestbe. 1800-ban hosszabb külföldi tanulmányutat tett, melynek folyamán Prága, Lipcse, Frankfurt a. d. O., Berlin, Potsdam, Halle és Jéna városokat érintette, amint ezt a nevezett helyeken vásárolt könyvek beírásai igazolják. Az ógörög, latin, újgörög, magyar, német, francia mellett — könyvtárának tanúsága szerint — az olasz és szerb nyelvet is ismerte. Élete utolsó esztendejében az angol tanulásába is belekezdett. Természetesen a magyar nyelvvel — a számára annyira értékes

magyar szellemi kultúra közvetítőjével — a legbensőségesebb kapcsolatban állt. Lelkesedéssel írja róla egyik naivan hangzó jegyzetében: „A magyar nyelv annyira kiváló és betűkben annyira gazdag, hogy nincs a világon olyan nyelv, melyet betűivel le ne tudna írni. Az idegenek is bevallották, hogy nincs még egy nyelv Európában, amely annyira illenék a színpadra, mint a magyar.” Könyvtáráról idézzük egyik kortárásának nyilatkozatát: „Zabirával elvesztettünk olyan Bibliothekát, amelyben midőn hajdan néhai Római sz. Birodalombéli Gróf és Korona őriző Teleki József Ó Excellentiája bement volna, azt mondotta: hogy ez a Helység Városi Titulust érdemel ezért a Bibliothékáért.” Ha meggondoljuk, hogy könyvtárának csaknem egy ötöde magyar szerző tollából származó magyar, illetőleg idegen nyelvű alkotás vagy idegen író magyar fordítása és magyarországi nyomdák terméke, már ezen az alapon is fogalmat alkothatunk magunknak arról a szoros kapcsolatról, mely Zavirász Györgyöt a magyarországi szellemi élethez hozzáfűzte.

Gazdag könyvtárának és nyelvismeretének birtokában élénk irodalmi tevékenységet fejtett ki, melynek termékei részben nyomtatásban, részben kéziratban maradtak fenn, egy részük azonban elkallódott. Önéletrajzában saját munkái közt 6 történelmi, 5 teológiai, 2 szótári munkát, 1 útleírást és egy irodalomtörténeti életrajzgyűjteményt sorol fel. Ugyanott említett fordításai közt 9 történelmi, 3 teológiai, 2 csillagászati, egy-egy geográfiai, orvosi, didaktikai és nyelvészeti munka, végül egy görög-magyar párbeszédgyűjtemény található. Magyar vonatkozású fordításai: 1. „Csillagászati tankönyv”, Maróthi György latinnyelvű „Methodus Astrognosiae”-ja újjörögül. Érdekessége az, hogy a tudós debreceni professzor munkája, mely kéziratban Zavirász könyvtárában is megvan, nyomtatásban először görög nyelven, — a jelen fordításban látott napvilágot.

(Pesten, 1815-ben jóval a fordító halála után.) 2. „Comenius János: Orbis pictus. Fordítás latinból újjöröggre, a magyar fordítással együtt”. A magyar rész, mely az 1798. pozsonyi kiadással azonos, arra enged következtetni, hogy Zavirász az archaizáló verbalizmust szolgáló fordítást olyan görög iskolás gyerekeknek szánta, akiket már a magyarság nyelvben asszimilált. 3. „Magyar-újjörög párbeszédetek.” Első része szócsoportokat (élet, halál, ruházat, színek, ház, stb.), a második jól kidolgozott, népies nyelven megírt beszélgetéseket tartalmaz. 4. A hazában élő idegen nemzetiségek egymásközi magatartásáról tájékoztat az egyoldalú beállítású „Egy magyar író rövid és őszinte értekezése a helytelenül rácoknak nevezett szerbek nemzetéről”, mely a benne található igazságtalan görögellenes támadások miatt érdekelhette a fordítót. 5. A fenti támadásra írt német választ „Milyen helyet érdemelnek a magyarországi görögök az itt lakó egyéb nemzetek közt” címmel fordította Zavirász újjöröggre. A fordító az értekezést terjedelmes és igen érdekes jegyzetekkel kíséri. Ezekben egész fejezetet szentel a magyarság történetének Herodotossal (1) kezdődő bőséges bibliográfia alapján. A húnokat, mint kortársai általában, azonosítja a magyarokkal. Beszél az őshazáról, a honfoglalásról, a keresztény hitre térésről. Hivatkozik Anonymusra, Turóczira, Bonfinire. Ezekén kívül szerepelnek még nála: Segesvári krónikairó, Pray György, Katona István, Horányi Elek, Szekér Joakim, Pálma Károly történetírók, továbbá Wallaszky Pál irodalomtörténete, Gróf Teleki útleírása és a „Debreceni grammatika”. A magyar szent koronához írt jegyzetben Horányi és Weszprémi munkái mellett utal saját értekezésére is. Ezek a jegyzetek és utalások, egy — még lappangó — fordítása „Magyarország politikai állapotáról”, valamint könyvtárának magyar történeti munkái bizonyítják, hogy Zavirász behatóan foglalkozott hazánk történetével. 6. 1787-ben

adta ki Rácz Sámuel egyetemi tanár „Orvosi tanácsok” c. könyvének újrög fordítását a magyarországi görögök használatára. Ez abból is kitűnik, hogy a görög szövegben magyar szavakat is használ latin vagy görögbetűs átírásban. Az eredeti munkának ugyanaz a nemzeti oktató célja volt, mint a fordításnak, mely annak idején bizonyára jó szolgálatot tett Zavirász honfitársainak. A görög nyelvű „Orvosi tanácsok” jelentősége azonban ma sem évült el a görög-magyar kapcsolatok dokumentumai közt. 7. Ebből a szempontból érdemel figyelmet a „Péczei József értekezése a görög és más nyelvekről” c. fordítás is. A korabeli magyarországi görögség szellemi életének vezéralakja jól ismerte a hánytvetett életű, a nemzeti művelődésért és nyelvért fáradozó s az egykorú görög litterátusokhoz sok tekintetben hasonló magyar tudós: Péczei József munkásságát. A hozzá hasonlóan franciás műveltségű, teológiai-
lag képzett, polyglott komáromi prédikátor nevét a szent koronáról szóló értekezésében is idézi. Ismeri a Péczei körül megalakult Komáromi Tudós Társaság egyes tagjait. Így ebből a körből megtaláljuk könyvei közt Szekér Joakim a „Magyarok eredete és mostani magyaroknak nevezetesebb tselekedetei” című munkáját. Zay Sámuel komáromi orvos, „Magyar mineralogiá”-ja és Mindszenti Sámuel lexikonfordításai is megvannak a tudós görög könyvtárában. Ugyanott van Péczei József „Mindenes Gyűjtemény”-ének valaményi kötete. Ebből olvasta Zavirász „A' Görög Nyelvről” szóló fenti értekezést.

Péczei lelkes hangon megírt, tartalmas és a görög stúdiumok értékét meggyőző erővel bizonyító tanulmánya érthető érdeklődést keltett a magyar szellemi élettel kapcsolatba került görög telepések világában. Beszédes tanúságot tesz érdeklődésükről a kézirat további sorsa is. A fordítás u. i. egy darabig kiadatlanul hevert a pesti görög egyházközség könyvtárában, ahová Za-

virász végrendeletéből került. Így juthatott a mult század harmincas éveiben — talán másolatban — az akkori pesti görög lelkész, a Kozányiból való Papa Rálisz kezébe, aki a gazdátlan kincs értékét felismerve, azt — a magáéból valamelyest megpótolva — 1832-ben Pesten mint saját munkáját kiadta. Ilyen utakon került Péczeli József értekezése Zavirász György fordításában egy harmadik személy neve alatt „A görög nyelv tükre” címen a görög diaszpóra és a felszabadult ország olvasóközönségének a kezébe. A könyv sikerére jellemző, hogy az akkoriban már alaposan megfogyatkozott pesti görög telepések közt 78-an összesen 162 példányra fizettek elő.

Eredeti munkáiban állandóan hivatkozik a magyar szakirodalomra: egyháztörténeti tárgyú műveiben idézi Katona Istvánt, a L'Advocat-féle lexikon magyar fordítását, Bod Péter „Az Isten vitézkedő Anyaszentegyházának rövid Históriaját”. Az eucharisziáról szóló tanulmányában hivatkozik Debreceni Ember Pálra és Helmecki Istvánra. A magyar tudományos világgal való szoros kapcsolata még jobban kitűnik magyar vonatkozású munkáiban. Ezek közé tartozik az „Értekezés a magyar szent koronáról.” A szakirodalmat jól ismerő szerző főleg Schwartz Gottfriedra támaszkodik. Tanulmánya első részében a Nagy Konstantin-féle adománylevél hitelességét s a Nagy Konstantin-féle állítólagos korona és a magyar szent korona azonosságára vonatkozó Révay-féle feltevést cáfolja. A második részben a Szilveszter-bulla hitelességét támadja és Hartvik adatainak megbízhatóságát, sőt a szerző létezését is kétségbevonja. A görög tudós, aki a korona kettősségét még nem ismerte, a felsorakoztatott érvek és a görög feliratok alapján lehetetlennek tartja, a magyar szent korona pápai eredetét. Tanulmánya nemcsak azért figyelemreméltó, mert a szent korona irodalmának egyetlen görögnyelvű terméke, hanem azért is, mert — éppen

a szerző nemzetisége miatt, — olyan részleteket vesz fel a szent korona problémakörébe (itt elsősorban a Constantin-féle Constitutumra gondolunk), melyeket ebbe a keretbe senki sem illesztett bele, szellemével pedig a szent korona irodalmának egyéb hajtásaiban fel nem lelhető új felekezeti szempontot: a keleti orthodoxia álláspontját képviseli.

Egyéb munkái közül a „Négynyelvű botanikai névszótárt” (Pest, 1787) azért említjük fel, mert egyik mintája és főforrása Csapó József „Új füves és virágos magyar kert”-je volt.

Zavirász György azzal szerzett elévülhetetlen érdemeket a görög tudományban, hogy főművében: „Új Görögország” című monumentális irodalomtörténeti életrajzgyűjteményében ő állította össze, részben ő kutatta fel és ő rendszerezte először azt az anyagot, melynek alapján a későbbi kutatók a görög szellemi élet történetének igen jelentős fejezetét: a görög szabadságharcot és az új Görögország eljövételét előkészítő 350 esztendő történetét rekonstruálhatták.

Forrásai közt a „magyar l'Advocat”-ra és Budai Ézsaiás „Régi tudós világ históriájá”-ra is hivatkozik. Ez az életrajzgyűjtemény volt a megindítója és megtermékenyítője az utána következő újjörög irodalomtörténetírásnak. Ismeretes, hogy midőn Zavirász az „Új Görögország” írásába belekezdett (munkáját valószínűleg 1790 és 1804 közt Szabadszálláson írta meg), Magyarországon már tekintélyes multja volt a hasonló életrajzgyűjtemények irodalmának. Elég Czvittinger Dávid, Bod Péter, Horányi Elek és Wallaszky Pál nevére hivatkoznunk. Az összehasonlítás azt mutatja, hogy a görög munka a magyarországi életrajzgyűjtemények közül legközelebb áll Horányi „Memoria Hungarorum”-ához. Bod Péter két munkája is megtalálható könyvtárában. Horányira és Bod Péterre, — láttuk — ismételten hivatkozik jegyzeteiben. Horányit, aki éppen

azokban az években tanított Kalocsán, mikor Zavirász ott lakott s az ottani piaristák előadásait hallgatta, bizonyára személyesen is ismerte. Hozzátehetjük, hogy munkáik a jelzett külső hasonlóság mellett keletkezésük hazafias indítékában is rokonságot mutatnak egymással. Mindezek az adatok valószínűvé teszik Zavirász és a magyarországi irodalomtörténetírás kapcsolatát. Találunk azonban Zavirásznál konkrét bizonyítékot is, amely a fenti kapcsolatot, mint kétségbevonhatatlan tényt állítja elénk. Egyik kéziratában ugyanis hivatkozik Wallaszky Pál „Conspectus”-ára. Tekintettel arra, hogy Wallaszky, munkájának bevezetésében, hosszasan tárgyalja a megelőző irodalmat, különösen Czvittinger, Bod Péter és Horányi idevonatkozó munkásságát, kétségtelen, hogy Zavirász György tudott a magyarországi irodalomtörténeti életrajzokról, amint már eleve is feltettük, hogy ő, aki a magyarság politikai történetét tárgyaló munkákat állandóan idézte, ismerte a magyarság szellemi életére vonatkozó fontos dokumentumokat is. Megállapíthatjuk tehát, hogy Magyarországon — a Czvittingerek, Bod Péterek és Horányiak hazájában, — a magyar irodalomtörténetírók munkáiban megnyilatkozó szellemben, hasonló eljárással, részben magyar források felhasználásával, magyar minták szerint keletkezett az első tudományos értékű és hatásában is nagyjelentőségű újgörög irodalomtörténet.

A fentiekből látjuk, hogy Zavirász György munkássága a magyar-görög szellemi kapcsolatoknak, a magyar tudomány expanzív erejének, valamint a magyarság Kelet és Dél felé irányuló műveltségterjesztő szerepének egyik értékes bizonyítéka.

Az a szellemi élet, melyet a fentiekben jellemzett és hozzájuk hasonló lelkes tudósok ápoltak, az ország-szerte épült görög templomok és iskolák, mint kulturális gócpontok körül virágzott. Említettük az egyik XVIII. századi feljegyzést a görög templomok számáról. A

századok folyamán azonban annál többről: összesen valami 35 görög templomról illetőleg kápolnáról tudunk Magyarországon, melyek kb. 30 egyházközség keretében a meggazdagodott telepések pénzén épültek fel. Érdekesen okolja meg Zavirász a templomok keletkezését. „Civakodó természetük — írja a szerbekről — és a görögök iránt táplált megokolatlan gyűlöletük arra indította őket, hogy sok helyen jötevőik ellen forduljanak. A görögök ugyanis mindenütt és mindenkor segítettek és segítik őket. A legnagyobb bőkezűséggel — 10-szer, sőt 50-szer annyit adva, mint szerb testvéreink — áldoztak templomok építésére és fenntartására, a papok ellátására, csupán azt kötvén ki, hogy görögül és szerbül énekeljenek s hogy az ünnepeken néha görög nyelven tartsák az istentiszteletet. A szerződések és az ígéretek lassanként, mint a pókháló, szétfoszlottak. Megtiltották a görög énekeket és a görög nyelvű istentiszteletet, sőt egyes városokban a görögök szent egyházi könyveit becstelen helyre dobálták . . . Más templomokban a hívőket helyeikről eltávolították, tanítóikat üldözték, a templomokban összegyűjtött pénzről nem számoltak el . . . A hallgatás leplével borítok be egyéb szenvedéseket. Ilyen és hasonló nehézségek miatt kénytelenek voltak a görögök elválni és elviselhetetlen költségek árán saját templomokat emelni. Ebből az okból emelkedett Magyarországon a görög templomok száma.” A továbbiakban még külön panaszkodik a nemzetéhez ragaszkodó görög azokról „a nehézségekről és elviselhetetlen költségekről”, melyeket a szerbek közbelépésére az Illyr Cancellaria okozott a pesti görögöknek az akkor épülő templommal kapcsolatban azért, hogy annak folytatását és befejezését megakadályozza.

Ezekből az értesítésekből kitűnik, hogy öntudatos görög telepeseinket, kik az első időkben sok helyen balkáni hitsorsosaikkal közös egyházközségekben éltek, a szerbek nemzetiségi türelmetlensége külön egyházköz-

ségekben való szervezkedésre és külön templomok emelésére kényszerítette.

Telepeseink hajdani jólétéről, bőkezűségéről és műizléséről ma is tanúbizonyságot tesznek a pesti és miskolci görög alapítású templomok.

A templomok mellett 26 görög iskoláról van tudomásunk a fenti időkből. 1812-ben Pesten egy görög tanítóképzőintézet is megkezdte működését. (Talán erre vonatkozott a görög főiskoláról szóló fentidézett levél.) Az egész diaszporában híresek voltak a brassói, kecskeméti, miskolci, pesti, szebeni és zimonyi görög iskolák.

Ezekkel az intézményekkel: az egyházközséggel, a templommal és iskolával — látni fogjuk, — szoros kapcsolatban álltak a szellemi élet írásos megnyilvánulásai: a magyarországi görög nyomtatványok. Számuk, a rendelkezésünkre álló eddigi adatok szerint kb. 100-ra tehető. Chronologiai szempontból első ezek közt a nagyszombati egyetemi nyomda terméke 1713-ból: „A helyes olvasás, írás, ragozás, szóképzés és mondatfűzés igen hasznos gyakorló szerve.” Utána csaknem háromnegyed százados szünet áll be. A legközelebbi évszám 1787: Zavirász György 3 könyvének kiadási esztendeje. Ez után az újabb megindulás után csaknem minden évben sűrűn követik egymást a görögnyelvű kiadványok egészen az 1830-as évekig. A következő évtizedekben fokozatosan gyérül a számuk. A sort egy, Pesten 1867-ben kiadott egyháztörténeti munka zárja be. A hazai újgörög könyvek virágkora tehát a XVIII. század végére és a XIX. század elejére esik.

A nyelvi és vallási eszme mellett, — valami 40 ilyen tárgyú nyomtatványról van tudomásunk, — a szellemi élet minden ágát képviselik ezek a könyvek. A történelmi vonatkozású munkák tanúsága szerint a számkivetésben vagy hódoltságban élő görögséget elsősorban a századok óta várt felszabadításukkal valamilyen kapcsolatban álló események és személyek érdeklik. Ezért

szerepel köztük: a görögökkel sorsközösségben élő szerbek története, Napoleon élete, Paszvangszoglu: a török ellen fellázadt szabadsághős életrajza, a szabadságharc elején tragikus véget ért görögországi Párga katasztrófájának és a navarinói ütközetnek a leírása.

A könyvek többi része a tudomány és irodalom különféle területeire vonatkozik. Van köztük botanikai szógyűjtemény, csillagászat, természetrajz, vannak földrajzi összefoglalások, orvosi könyvek, jogtudományi munkák, pedagógiai útmutatások, az uralkodó család tagjaihoz intézett alkalmi versezetek, vannak továbbá fordítások ógörögből, Comenius munkáiból, végül a francia, német és olasz egykorú szépirodalomból. A szépirodalmat alig 7—8 nyomtatvány képviseli. Ennek oka az elnyomatás alól szabadulni akaró, küzdő görögség szigorúan nemzeti és vallásos beállítottságában keresendő. Pl. a pesti egyházközség könyvtárának alapítója, a könyvtár gyarapítására hagyott összeg felhasználásáról szóló intézkedéseiben kifejezetten megtiltja „a színművek, regények és hasonló erkölcsrontó könyvek” vásárlását.

A hazai újgörög nyomtatványok, — a nemzetközi érintkezések szempontjából — beszédes tanúbizonyságai annak a szoros kapcsolatnak, mely a diaszpóra görögjeit az őket körülvevő népekhez és azok kultúrájához hozzáfűzte. Kitűnik ebből a görögség kettős szellemi tevékenysége: egyrészt Nyugat felé az európai műveltség hordozóival — köztük a magyar szellemi élettel — az összeköttetés fenntartása, a nyugati kultúra asszimilálására irányuló állandó aktív törekvés, másfelől a sajátos görög keresztény kultúrának és a Nyugattól átvett javaknak közvetítése a balkáni hitsorsosok, elsősorban a románok és szerbek közt hazánk területén is. Fénelon *Télémaque*-jának és Barthélemy *Amours de Carite et de Polydore*” c. könyvének görög fordításai mellett a görög diaszpóra nyugati vonatkozású szépiro-

dalmi könyvtermelésének legértékesebb darabja az a hármaskönyv, melynek egyik ritka példányát a kecskeméti egyházközség őrzi. A munka „Erkölcsei háromláb” cím alatt 1815-ben a budai egyetemi nyomdában jelent meg. Az első része: Metastasio „Olimpiade” drámájának fordítása. A hazai görögöknek Metastasio-val egyéb kapcsolata is volt. Pl. az egyik Bécsben kiadott újgörög Metastasio-fordítás előfizetői lajstroma szerint a pesti telepések több mint 60 példányt jegyeztek elő. Metastasiót az egész görögség tisztelte. Drámái első helyen szerepelnek az újraéledő görög színpad műsorán. Az első athéni újgörög színházat az „Olimpiade”-val nyitották meg, talán éppen a budai nyomtatvány szövegével. A hazai görögök Metastasio-tiszteletét bizonyára erősítette és befolyásolta Metastasio magyarországi közkedveltsége, mely a magyar iskolai színjátszásban, a nagyközönségnek játszó magyar színpad műsorán és a nagyszámban készült magyar fordításokban — köztük Csokonai és Kazinczy fordításaiban — egyaránt megnyilvánult.

Az újgörög háromláb második része Marmontel „La bergère des Alpes” című elbeszélése. A tripusz harmadik lába Gessner „Der erste Schiffer” c. idilljének fordítása. Az idill magyarországi népszerűségéről tanúskodik a híres magyar színpártoló Vida László átdolgozása, melyet „Az első hajós” címmel a pesti színházban az 1810-es években 10-szer adtak elő. A megzenésített magyar fordítás a nemzeti opera történetében is szerepel.

Ugyanebben a vonatkozásban érdekel bennünket a pesti Trattner-nyomda 1826-ban kiadott terméke: „Hermione, die Braut der Unterwelt. Pathetisches Trauerspiel” újgörög fordítása. Szerzője Fr. W. Ziegler híres bécsi színész és népszerű színműíró, aki életének utolsó éveit — 1822 és 1827 közt — Pozsonyban töltötte. Magyarországi közkedveltségét mutatja, hogy a XIX.

század első felében különféle darabjaival csaknem állandóan szerepelt a pesti színház műsorán.

A felsorolt példák igazolják, hogy telepeseinket a nyugati művek kiválogatásában az azokban szereplő antik motívumokon kívül az egykorú magyar társadalom közizlése is befolyásolta.

Zavirász nevénél megismerkedtünk a magyar szellemi élettel közvetlen kapcsolatban álló hazai újjörög munkákkal.

A nyomtatványok egy másik csoportja a diaszpóra görögségének műveltségterjesztő szerepéről tanúskodik a Balkán népei közt. A hazánkba szakadt macedon-oláh Rosa György „Untersuchungen über die Romanier oder sogenannten Wlachen” c. Pesten, 1808-ban, németül és görögül megjelent bilinguis könyvében hangsúlyozza, hogy az újjörög nyelvet a balkáni népek összekötő szervének tekinti és mint ilyet használja. A következő évben egy második bilinguis könyve is megjelenik Budán román és görög nyelven „A román nyelv kiejtésé”-ről. Ugyanebbe a körbe sorozhatók a nagyszebeni és budai görög-román egyházi énekeskönyvek, egy görög-szerb szótár 1803-ból és egy újjörög-szerb Plutarchos-fordítás 1808-ból.

A nyomtatványok közt az antik irodalmat a fenti munkán kívül „Anteia és Habrokome” átdolgozása és az olvaskönyvek ógörög szemelvényei képviselik.

A kiadói helyek szerint: a vidéki nyomdák közül Nagyszeben 3, Brassó és Újvidék 2—2, Győr, Nagyszombat, Pozsony és Sárospatak 1—1 nyomtatvánnyal szerepelnek. Az a körülmény, hogy a nyomtatványok zöme: több mint 80 újjörög könyv Pesten (a Trattner-Károlyi cégnél egyedül 44) és Budán (az egyetemi nyomdában 18) jelent meg, mutatja, hogy a hazai görögség szellemi életének központja a fővárosban volt.

A magyarországi telepések könyvpártolását nemcsak az ismertetett nyomtatványok önmagukban, hanem a

hozzájuk csatolt vagy a külföldi könyvekben — mint az említett Meletiosz-féle egyháztörténetben — közölt előfizetői lajstromok is bizonyítják. Kitűnik ezekből, hogy a hazánkban letelepedett görögök a könyvpártolást nemzeti ügynek tekintették és százsámra vásárolták a legdrágább kiadványokat is.

A Patzkó Ferenc pesti nyomdájában 1800-ban kiadott „Nagy Alfabetárium” függeléke egy nyomtatott katalogust tartalmaz, mely a görög Pelengász-testvérek pesti kereskedésében árusított görög könyveket közli alfabetikus sorrendben. Ez a könyvjegyzék, mely mint ritka és igen értékes kultúrdokumentum egyfelől adatokat szolgáltat görögjeink szellemi igényeinek és érdeklődési körének megismeréséhez, másfelől azt a görög nyomtatványok terjesztése szempontjából fontos tény is igazolja, hogy az 1800-as évek körül a magyar fővárosban, mint a hazai görög szellemi élet centrumában, voltak görög jellegű könyvkereskedések.

A görög könyvpártolás további tanúbizonyságai a nagy szorgalom és anyagi áldozatok árán létesült magánkönyvtárak: köztük E. R. Popovics, Zavrász és Gavriil Kalonász gyöngyösi lelkész kézirat-, illetőleg könyvgyűjteménye.

Ennek a nemzeti szellemtől áthatott, sokszorosan dokumentált könyvkultúrának emlékét ma is őrzik a magyarországi, elsősorban a pesti, kecskeméti és miskolci görög egyházközségek könyvtárai.

Telepeseink balkáni kulturmissziós szerepét tükrözik, a tárgyalt görögnyelvű példák mellett, az újjörögből fordított szerb- és románnyelvű magyarországi nyomdatermékek is. Ilyen Polyzóisz Kondosz „Tarka tudomány”-ának 1811-ben Nagyszebenben kiadott és D. Darvárisz egyik könyvének Budán 1818-ban megjelent román fordítása. Ide tartozik a „Cháriszok új virága” és a fent említett híres krétai dráma: „Ábrahám áldozata” szerb fordításban Rakics Vincétől. Az utóbbi

nagy népszerűségét mutatja, hogy több kiadást ért el Magyarországon. Az előbbieken rámutattunk arra, hogy a görögök saját műveltségükkel együtt a nyugati kultúrát is terjesztették szerb és román hitsorsosaik közt. Ennek a szerepnek egyik érdekes tanúbizonysága a Nagyszébenben 1797-ben kiadott „Ahilefs la Schiro” című könyv: románnyelvű Metastasio-átültetés, melynek alapjául nem az eredeti olasz szöveg, hanem egy újgörög fordítás szolgált. A fordító ezt annyira természetesnek tartja, hogy az olvasókhoz intézett bevezetőjét is lényegében a görög nyelv magasztalásának szenteli.

Külön helyet foglalnak el e fordítások közt a magyarnyelvűek: kizárólag imádságos- és hittankönyvek. Ezek az 1790-es évektől kezdve felbukkanó, újgörögből fordított magyarnyelvű vallásos kézikönyvek abból a szempontból is fontos könyvészeti emlékek, hogy belőlük a görögség egyes rétegeiben végbement változásokra következtethetünk. E nemű nyomtatványaink ugyanis első kézzelfogható bizonyítékai és útjelzői annak a XVIII. században megindult — a görög telepések történetének a magyarság szempontjából talán legérdekesebb, tudományosan még fel nem dolgozott fejezetét alkotó — beolvadási folyamatnak, melynek beteljesedését telepeseink jogutódai, csak nemrég, azzal a közös határozattal pecsételték meg, hogy testületeiket „görög-alapítású magyar” egyházközségeknek nyilvánították.

*

A ma is élő és működő egyházközségeken kívül az egri, gyöngyösi, tokaji és váci görög alapítású, ma már elhagyott templomokban is elég nagy számban vannak görög könyvek különféle — a görögség életére vonatkozó — levéltári anyag mellett, mind rendezetlen, elhanyagolt, pusztulásnak indult állapotban. Hódmezővásárhely, Karcag, Komárom, Szentes és több más magyar

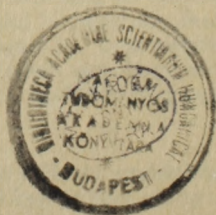
város görög alapítású egyházaiban is találhatók görög könyvek, okmányok és levelek, melyek a hazai görögség multjához adalékokat szolgáltathatnak.

A veszendőbe menő görögnyelvű, illetőleg görög vonatkozású könyvtári, levéltári és feliratos anyag feltárása, rendezése és feldolgozása a hazai újgörög kutatás egyik legégetőbb feladata. Kívánatos országos bizottság megalakítása a magyarországi görög alapítású templomok, műemlékek, könyvtárak és levéltárak megmentésére és az idevonatkozó kutató és kiadói munka megszervezésére.

A magyarországi görög szellemi élet nyomtatott és egyéb emlékei ugyanis nem csupán a görögség törhetetlen életerejéről tanúskodnak, hanem a szerb, román és egyéb példák mellett újabb bizonyítékokat szolgáltatnak ahhoz a történelmi tényhez is, hogy hazánk földjén a nemzetiségek sajátos kultúrájukat szabadon fejleszthették.

TARTALOM

I. A görögség sorsa Bizánc után.....	3
II. Mai görögök — régi görögök	12/16
III. Az újrörög szellemi élet	16/20
IV. Görögök Magyarországon	37/43



Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára 3596/1951. sz.



KINCSESTAR

Az ország egyetlen, a tudományok minden ágát felölelő és népszerűsítő könyvsorozata. 150 kötetes keretében az ismeretek teljes enciklopédiáját nyújtja, úgymint :

MAGYARSÁGISMERET
TÖRTÉNELEM
AZ ÚJ EURÓPA
IRODALOMTÖRTÉNET
EMBER ÉS TERMÉSZET
MŰVÉSZET, KÖNYV
KÖZGAZDASÁG, STATISZTIKA
VALLÁS ÉS FILOZÓFIA
TERMÉSZETTUDOMÁNY
ORVOSTUDOMÁNY
HADTUDOMÁNY, SPORT
FÖLDRAJZ
TÁRSADALOMTUDOMÁNY
ÉLETRAJZOK



„A MAGYAR SZEMLE KÖNYVEI”

önálló nagyobb monografiák a következő szerzőktől :

Szekfü Gyula, Weis István, Hóman Bálint,
Horváth János, Farkas Gyula, Babits Mihály,
Julier Ferenc, Gratz Gusztáv, Genthon István.

KÉRJEN RÉSZLETES PROSPEKTUST.

Kiadóhivatal : Budapest, VI., Vilmos császár út 26. sz.